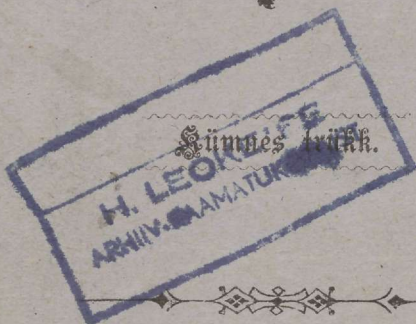

УЧЕБНИКЪ ГЕОГРАФИИ.

Koolilaste

Geograafia raamat.

Ревель, 1892.

Печатано въ Типогр. Авг. Миквица.

Учебникъ Географіи.

Koolilaste

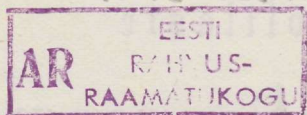
Geograafia raamat.

Ревель, 1892.

Печатано въ Типографіи Авг. Миквица.

Ar 892
Kentmann

117588 x

Доволено цензурою. Дерптъ, 3. Декабря 1892 г.

Lühike sõna seft raamatust.

Geograafia raamatuid on küll mitu, aga mõni liiga lühike, mõni liiga pttk; sellepärast oleme püüdnud, koolilaste heaks parajat raamatut walmistada seda mööda, kuidas ise lapsi koolitades ja mitmes koolis õpetust tähele pannes arwafime tarwis olema. Eüroopa on laiemalt seletatud, kui muud maajaud; Wene riik laiemalt, kui muud Eüroopa riigid; meie isamaa kubermangud jälle laiemalt kui muu Wenemaa. Paragraafid (§§) oleme püüdnud nõnda ärajautada et koolmeister iga tunni jauks parajat osa leiaks, mis lastele wõib äraseletada ja üles anda (umbes 2 §§ tunniga). Trükk on muist jämedam, muist peenem. Öppigu lapsed esimeseks korraks aga neid asju, mis — lisad üsna kõrwale jättes — jämedama trükiga wäljapaistawad; teine õppimise kord olgu siis see, et laps kõik õpib ilma lisadeta; kolmandaks korraks jääksid siis lisad weel juure wõtta. Terased lapsed wõiwad ehk kõik kahe õppimise korraga õppida. Aga maakaart ja gloobus peawad alati juure hoolega pruugitud saama; ja kui asi sobib, anname ehk edespidi weel weikeft

maa=kaardi raamatut wälja. — Loodame ka, et § 10, 28, 42 ja 49 lastele kasuks ja koolmeistritele fergituseks wõiksid olla. — Wiimaks palume selle raamatuga kõige Gesti koolmeistritele sõbra kät ja soowime neile geograafia õpetuse tarwis ka wäsimata jõudu ja rõõmsaid õppilapsi! — Trüki wead palume parandada.

Septembri kuus 1875.

Wiendama trüki juure:

Aastal 1881 oli 29-mal Detsembril meie Balti kubermangudes üleüldine rahwa lugemine, selle läbi on (§ 24—27) ka ses raamatus hingede arwu numbrid muudetud, ja muidu on weel mõned kohad (§ 41, § 44 j. t.) seda mööda kui meie aeg tarwitas, parandatud.

Augusti kuus 1882.

Seitsmenda trüki juure:

Raamatu fisu on muidu seesama nagu enne, aga kõige tähtsamad nimed — iseäranis Wene riigi geograafia kohta — on ka wene keele ülespandud. Wanemad kooli=lapsed wõiwad neidki tundma õppida; ja iga muu inimene saab neist, kui adreffi teha tuleb, abi leidma.

Martsi kuus 1886.

Õsimene jagu.

Õpetus maailmast üleüldse.

§ 1.

Kus iial lagedal maal seisjad, seal näed ümmargust lagendiku, kelle sõrwawiir ümberringi näitab taewaga kokku minema. Seda wiiru nimetatakse **horitsondiks** ehk **filmaringiks**. Seisa nüüd nõnda, et parem käsi päewa tõusu poole ja pahem päewa weeru poole jääb, siis saad pea aru, kus **4 ilma-** ehk **taewa-kaart** on: 1. **ida** ehk **homiku** (wenekeele: ВОСТОКЪ), on siis paremat kät, kus päike tõuseb. 2. **läns** ehk **õhtu** (ЗАПАДЪ) pahemat kät, kus päike looja läheb. 3. **lõuna** (ЮГЪ) on so selja taga, kus päike südapäewal paistab. 4. **põhi** (СЪВЕРЪ) on so filma ees, kuhu päike süda-ööl horitsondi alla jääb. — Maakaardi peal on taewa-kaared sedasama wiisi.

Õisa: Põhja ja ida wahel on: **ida-põhi**. Ida ja lõuna wahel **õagu**. Lõuna ja lääne wahel on **edel**. Lääne ja põhja wahel on **loode**. — Kumpas näitab põhja poole.

§ 2.

Õhtusel ajal näeme taewa lautuses arwamata hulka Jumala loodud **tähti**. Meie maailm on ka üks niisugune täht. Tähed on neljasugused:

1. **Seiswad** ehk **Fixs-tähed**, kellel oma walgus on (päikesed). Niisugune on ka meie päike, mis meie maailmast 20 miljonid pennikoormat kaugel on (1 pennikoorm on 7 wersta). Päike ei liigu paigalt.

2. **Liikuwad tähed** ehk **planeetid**. Neid on 8 suuremat ja 141 wähemat; ja nemad saawad päikesest oma walguse ja sooja, ja käiwad pitkergust teed päikese ümber ja weerewad peale seda ise eneste ümber. Meie maailm (ЗЕМЛЯ) on üks neist suurematest planeetidest. Päikese külgetõmbaw jõud peab planeetid kinni, et nemad oma tee pealt ei saa eemale minna. Meie maailm saab ka nõnda peetud. — Ilma kiikrita ei paista enam kui 4 planeeti.

Täsa: Rahelja suurema planeeti nimed on need: Merkuur, päikesel kõige ligem, Weenus, meie Maailm, Mars, Juupiter, Saturnus, Uranus ja Neptuun (päikesest kõige kaugem). — Neptuun on 30 korda päikese juurest kaugemal, kui meie maailm ja ligi 100 korda suurem kui maailm.

3. **Trabantid** ehk **kuud** on mõne planeeti seltsis käimas ja saawad oma walguse ka päikesest. Nende liikumine on 3-me sugune: nemad weerewad eneste ümber, käiwad oma planeeti ümber ja weel oma planeetiga seltsis päikese ümber. — Meie kuu weereb sellesama ajaga, kui ta ükskord maailma ümber käib, ka ükskord enese ümber, nõnda et alati üks ja seesama külge meie maailma poole pöördud on. Meie maailmal on ka külgetõmbaw jõud sees ja sest saab kuu kinni peetud. — Mõnel pla-

neetil on 2, mõnel 4, mõnel 8 kuud ehk tra-
banti seltsiks

Liisa: Meie kuu on 50 korda pisem kui maailm ja umbes 50,000 pennik. maailmast kaugel. — Noor-
kuu ☾; esimene werand ☽; täis kuu ☽; teine we-
rand ☾. — **Kuu warjutamine**, kui täie kuu ajal maailm päikese ja kuu wahel seisab. — **Päikese war-
jutamine**, kui noore kuu ajal kuu maailma ja päi-
kese wahel seisab.

4. **Komeetid** ehk **sabaga tähed**, kellel kere taga enamiste udusarnane hiilgam saba on. Nende tee on arwamata pikk ja arwa näeme neid.

§ 3.

See planeet, mis peal meie elame, ei ole mitte lamp ühetasane ruut, et küll filma nähes niisugune näitab olema, waid ta on kera sar-
nane ja nimetatakse sellepärast ka **maailma ke-
rats** (земной шаръ). — Maakera on aga kahest otsast wäha latsifune, ja need otsad nimetatakse **pooluseks**, teine on **põhja-poolus**, teine **lõuna-
poolus**. — Arwame nüüd ühe wiiru, mis otse-
kohe maailma kerast läbi teisest poolusest teise läheb, siis see on **maatelg** ehk **maa-aks**. — Ja arwame weel wiiru, mis põhja ja lõuna pooluse wahelt keskpaigast ümber maailma kera käib, siis see on **ekwaator** ehk **poolitaja**. Ekwaator mõtab kõik maakera pealisk pooluks (põhine poolkera ja lõuna poolkera).

Liisa: Et maailm kera sarnane on, seda tun-
neme mitmest asjast: Sagedaste on ümber maailma (ühtepidi) käidud; kõrge tornide ja laewa mastide otsad

paistawad eemalt kõige esmalt; kuu warjutamise ajal jääb meie maailmast kuu peale ümmargune wari j. m.
 — **Maatelje** ehk maa-asi pikkus on 1713 pennif.
Etwaator on 5400 pennif. pikk, ja see on maailma fera ringmõõt.

§ 4.

Maafera liigub kahtepidi: ta weereb ise- enese ümber ja käib oma teed päikese ümber. (§ 2, 2). Aga et ta küll nõnda liigub, siiski ei wõi mingisugune asi tema küllest äraminna, sest maafera külgetõmbaw jõud peab kõik, mis maa peal on, kinni.

Maafera weereb 24 tunniga kord enese ümber (länneft idasse); sest tuleb öö ja päew. Aga 365 päewaga (ja ligi 6 tunniga) käib maafera ükskord oma tee päikese ümber ära: sest tuleb **aasta** arm.

Lisa: Etwaatori peal on ööl ja päewal alati ühesugune pikkus. Meil ei ole see lugu mitte muul ajal, kui 9. Martsil (kewade hakatus) ja 11. Septembril (sügise hak.). Kõige **pikkem päew** on meil 9. Juunil (suwe hak.); kõige **lühem päew** 9. Detsembril (talwe hak.). — Iga neljanda aastale (**Lisa-aasta**) kaswab üks **lisa päew** (4 kord 6 tundi) Webruari kuus juure. Lisa-aasta number annab ikka 4-ga jagada.

Dma pitkerkust teed käies ei ole maafera aga mitte otsekohe wasta päikest pöördud, waid vähä wiltu, nõnda et maatelg alati ühtepidi wiltu-winklil seisab. Sest tuleb, et öö ja päewa pikkus mitmesugune on ja sest tulewad ka **4 aasta-aega:** kewade, suwi, sügise ja talw oma sooja ju külмага. Seisaks maatelg otse-

fohe täies winklis, siis oleks alati iga ühel paigal maa peal oma ühesugune külme ehk ühesugune soe ja igalpool oleks ööl ja päeval ikka ühesugune pitkus.

Lüüsa: Maatelje põhjapoolne ots põhja poolus) waatab alati ühe ja sellesama punkti poole. Suwel on seal läbi põhine poolkera päikese poole ja talwel päikesest ärapöörnud; suwel langewad päikese jooned nagu meie pähä, talwel tulewad meie maakoha peale wiltu, kõrwalt wähä meisse puutudes.

§ 5.

Kui ühe kera peale maailma maad ja mered näituseks maalitakse (**gloobus**), siis on seal mõnesugused wiirud ehk sihid näha:

1. **Laiuse sihid** käiwad kahel pool ekwaatorit ja ekwaatori tasa põigiti ümber maakera. Neid on ülepea 180 sihti, kellest 90 põhja ja 90 lõuna pool. Sihist sihtini on 1 kraad (15 pennif.) wahet.

2. **Pitkuse sihid** ehk **meridiaanid** käiwad teisest poolusest teise ja ekwaatorist winklis läbi. Aafrika loodepoolsest rannast (Ferro saar) ida poole loetakse 360 pitkuse sihti, kellel ekwaatori peal 1 kraad ehk 15 pennif. wahet on. (360 kord 15 on 5400 pennif. Waata § 3 lisa.)

See laiuse siht, mis $23\frac{1}{2}$ kraadi ekwaatorist põhja poole ja see siht, mis $23\frac{1}{2}$ kraadi lõuna poole ümber maakera käib, need on **pöörisihid** (põhja- ja lõuna-pöörisiht).

Ja kui tähele paneme neid laiuse-sihtisid, mis põhja- ja lõuna poolusest $23\frac{1}{2}$ kraadi eemal

on, siis on meil **polaar-sihid** käes (põhja- ja lõuna-polaar-siht).

Liia: Igal sihil on oma number, ja wäga mõnufaste võib nende naal teada anda, kus pool keegi koht maa peal on. Waata näituseks 57-mes põhise laiuse siht ja 42-ne pikkuse siht; kus need risti kokku tulewad, seal punkti peal on Riia linn. — Laiuse-sihid nimetatakse ka laiuse-kraadideks, pikkuse-sihid ka pikkuse-kraadideks. Põhja-pöörsiht saab ka: **wähi-pöörisihiks** ja lõuna-pöörsiht ka: **kaljukitse-pöörisihiks** nimetatud.

§ 6.

Rülma ja sooja poolest on maa peal 5 tsooni.

1. **Palaw tsoon** on kase pööri sihi wahel ekwaatori ümber.

2 ja 3. **Raks külma tsooni**; teine põhjapooluse ümber põhisest polaar-sihist saadik; teine lõuna-pooluse ümber lõuna polaar-sihist saadik.

4 ja 5. **Raks parajat tsooni**; teine põhise, teine lõuna poolkera peal, kumbki pöörisihil ja polaar-sihil wahel.

Liia: Palaw tsoon (ehk troopi tsoon) kannab seda nime oma suure palawa pärast. Talwe asemel on seal üks ränk wihma aeg. Rülmas tsoonides on kange pikk talw, lühike suwi. Parajas tsoonides üksi on täieste 4 aasta-aega: sügise ja kewade weel suwe ja talwe waheajal. — Mida palawam maa, seda rohkem puude ja **taimede seltsid** on sealt leida. Palawas tsoonis kasvawad kõige kangemad ja kallimad wirtsid, wärwi- ja terwise-rohud. Rülmas tsoonides ei kaswa muud kui sammel, kadakad ja krässid kased. — Parajas tsoonis kasvawad leiwawiljad ja

tarbepuud. **Elajatega** on lugu ka nõnda; ekvatori poole on nende seltsisid rohkem kui pooluste poole. Palamas tsoonis elavad kõige tigemad kiskujad loomad (löwi, tiiger, krokodil, boa-uss) ja kõige suurema kehaga elajad (eelewant, strausifilind); aga kõige tarwilisemad koduloomad (hobune, eesel, weiksed, lammas) on parajas tsoonides kodu. Kõige suuremad kalafeltsid on külmast tsoonidest leida (walaskala). Snimeste jalg ei ole (põhisis) külmas tsoonis kauge- male saanud, kui 83-mast laiuse sihist saadik; seal on põline jää.

§ 7.

Kõik maatera pealne on muißt **maa**, muißt **meri**. Maad on aga 1 osa, merd ligi 3 osa. Maa on muißt madalmaa, muißt mägimaa. Mägimaast tõusewad kõrged mäeotsad, mis sagedaste pilwetesse ulatawad. Meres on saari ja poolsaari. Jõed tulewad mägedest (ka järwedest ja soodest) ja jooksewad merde. (Jõe hallikas ja jõe suu.)

Wiis maa-jagu on: Eüroopa, (Еврoпа) Aasia, (Азия) Aafrika, (Африка) ja weel Ameerika (Америка) ja Austraalia (Австралия). Neid waata hoolega kaardist. Kaks wiimist maajagu nimetatakse ka **uueks maailmaks**. — Eüroopa, otse- kui keha palju liikmetega, on kõige enam mere lähedest lõhkitistud ja rikas saartest ja poolsaartest. Teised maa-jaud on enamiste suurend terwed maatükid.

Liisa: Maajagude **suurus** ja **rahwa hulk:** Üks ruutpennikoorm on pennikoorma lai ja niijama pikk. Ruutwerst on mõlematpidi werstane.

Eüroopa on 170,000 ruutpennikoormat suur.

Aasia on umbes 5 korda suurem kui Eüroopa.

Ameerika on umbes 4 korda suurem kui Euroopa
 Aafrika on peale 3 " " " "
 Austraalia on natuke " " " "

Rahwa hulgaga on üsna teine lugu:

Euroopas elab 300 miljonid inimesi.

Aasias on 2—3 korda rohkem inimesi kui Euroopas

Ameerikas on $\frac{1}{2}$ osa seda rahvast, mis "

Aafrikas on $\frac{2}{3}$ osa seda rahvast, mis "

Austraalias pole enam kui 4 miljonid inimesi.

Kui läbisegamine arvame, siis on lugu nõnda, et

Euroopas	1 ruutwersta peale tuleb	34 inim.
Aasias	1 " " "	20 "
Ameerikas	1 " " "	2 "
Aafrikas	1 " " "	7 "
Austraalias	2 " " "	1 "

§ 8.

Wiis Dokeani (Океанъ) ehk suur mererajag on:

1. **Põhja-Jeämeri** (Сѣверный Ледовитый океанъ) on põhja-pooluse ümber ja põhise polaar-sihi wahel; piirub 3 maajausse.

2. **Lõuna-Jeämeri** (Южный Ледовитый океанъ) on lõuna-pooluse ümber ja lõuna polaar-sihi wahel.

3. **Suur Dokean** ehk waikne Dokean (Великій или Тихій океанъ); Austraalia, Aasia ja Ameerika wahel. Siit wiib Beeringi mererajag Põhja-Jeämerde.

Lisa: Siin on Aasia ranna poolse Suure Dokeani jaud: Beeringi meri, Dhotski m., Jaapani m. ja Hiina meri

4. **Atlanti Dokean** (Атлантический океанъ); Ameerika, Euroopa ja Aafrika wahel.

Lisa: Atlanti Dokeani jaud on: Wahemeri, Põhja ehk Saffa m., Lääne ehk Balti meri.

5. **India Dokean** (Индѣйскій океанъ);
 Aafrika, Aasia ja Austraalia wahel.

Tija: India Dokeani jauid on: Bengaalia laht, Berfiameri, Bunane meri.

Tija 2: Mere sügavus on mitmesugune, kõige suurem Atlanti Dokeanis, kus mõni koht peale 40,000 jalga (umbes 12 wersta) sügaw. Meie Läänemere keskmine sügavus on 200 jalga; üks koht on ka 900 jalga sügaw. — Mere pinnas tõusewad tuulest **laened**; ookeanis on laened wähest peale 40 jalga kõrged. Suure mere peal on veel teist korralist wee liikumist, sest seal tõuseb wesi kaks korda päewas (**mere tõus**) ja alaneb korra pärast kaks korda päewas (**mere mõõn**) iga 6 tunniga. Arwatakse, et kuu ja päikese külgetõmbaw jõud seda teeb. — Peale seda on merel oma **mere wõud** sees, kus wesi nagu jões woolab. Mõni mere-woog käib ekwaatorist pooluse (palawast külma koha) poole; see toob enese kaasas senna, kus läheb, soojemat ilma (Islandi saar: Skandinaawia lääne rand). Mõni mere-woog käib poolusest ekwaatori poole; see jahutab siis palawaid kohte. — **Kap** (мысь) tähendab geograafias neemeotsa; **wäin** (проливъ) on merekitsus.

§ 9.

Ülepea elab maa peal inimesi ligi 1400 milj. ja neid on 5 inimese-seltsi.

1. **Kaukaasia** selts walge ihu karwaga. Selle seltsi kodumaa on: Euroopa, Lääne-Aasia, Põhja-Ameerika.

2. **Mongooli** selts kollakat (nisu) karwa: Aasias.

3. **Etioopi** ehk neegri selts, musta karwa: elab Aafrikas, ka Austraalias.

4. **Malaisia** jelts, pruuni farma; idalõuna Aasias ja saarte peal Austraalia poole.

5. **Ameerika** jelts, punast (wase) farma; Ameerikas.

Tõisa: Kaukaasia ja Mongooli jeltsi rahwast on kõige rohkem; Malaisia ja Ameerika jeltsi on vähä. —

Usu poolest on kõik see rahwas; 1. **ristirahwas** (müist ewangeli, müist katoliku ja wene usku) 370 milj. 2. **juudid**, kes iga maailma jaus, 7 mil. 3. **muhameeti** usku (islami usku) 160 milj. 4. **paganad**, kõige enam Aasias ja Aafrikas, aga ka Euroopas; umbes 800 milj.

§ 10.

Meeletuletamisetõ õht ja teist.

1. Näita taastli peal kriipsudega, kuidas taewa-kaared käiwad. 2. Mitmesugused on tähed? 3. Planeetide liikumine. 4. Mis on ekwaator? poolus? tsoon? 5. Kuu liikumine. 6. Mis on pöörsthid ja kus? 7. Mis on maatelg? 8. Kui kaugel on päife maailma kerast? 9. Mitu planeeti on? 10. Mis on polaarssthid ja kus? 11. Millal on kõige pitkem päew? 12. Millal on talwe hakatus? 13. Komeetid. 14. Dõ ja päew. 15. Mis maajagudesse puutub ekwaator? 16. Millal hakkab kewade? 17. Kus lähewad maajaud teine teisega kokku? 18. Mis maajagudesse puudub Põhja-Jeämeri? 19. Kus lähewad ookeanid teine teisega kokku? 20. Mis ookeanidesse puudub Aasia? 21. Kus elas Malaisia jeltsi, kus Kaukaasia j. m. jeltsi rahwas? 22. Mis tsoonidesse puudub Austraalia? Euroopa j. t.? 23. Mis jeltsi on rahwas Euroopas? Aasias? j. t. 24. Palju on ristirahwast maa peal? palju paganaid? ja kus? 25. Mis on aasta?

Tõisa: 26. Mis planeet on päifesel kõige ligem? mis planeet kõige kaugemal ära? 27. Kus on 4 aasta-aega, kus vähem? 28. Millal on ööl ja päewal üks pit-

fus? 29. Otsi kaardist, mis laiuse, ja pikkuse sihtide alla jääb Tartulinn? Berliin? Paris? j. t. 30. Euroopa- ja Aasia suurus teine teise vastu arvata. 31. Mis on merediaanid? 32. Kui suur on kuu ja kui kaugel? 33. Mis tead mere woogudest? 34. Maailma ringmõõt. 35. Eisa-päew. 36. Mere sügavus. 37. Mis on noor kuu? 38. Kui pikk on maatelg? 39. Tsoonid ja elajad. 40. Kuu varjutamine. 41. Külgetõmbaw jõud; kus on? mis teeb ta? 42. Päewa varjutamine. 43. Horisont. 44. Tsoonid ja taimete seltsid. 45. Mere mõõn. 46. Dofeanide jaud.

Teine jagu.

Spetus maailma jagudest.

I. Euroopa (Европа).

§ 11.

Euroopa, enamiste parajas tsoonis, on 170,000 ruutpenikoormat suur, ja seal elab 300 milj. inimesi.

Piired: Põhja pool Zeämeri, Walge merega (Бѣлое море). Lääne pool Atlanti ookean, ja selle külles Põhja- ehk Saaja-meri, kust 3 merekitsust (Daani wäin ehk Sunt, suur Belt ja weike Belt) wiivad Lääne- ehk Balti-merde (Балтійское море) (Riia, Soome- ja Botnilahtedega). (Рижскій заливъ, Финскій заливъ, Ботническій заливъ) Põhja merest läanne poole on Kalää kitsus (kirjutakse Kalais), Inglis kanaal ja Biskaaja laht. Lõuna pool Wahemeri, sel need jaud: Gibraltari merekitsus, Adria meri, Arhipeelagi meri, (wasta

Asiat); siit viib Dardanelli kitsus **Marmara merde**; sealt Konstantinoopoli kitsus (Bosporus) **Musta merd** (Чёрное море); siit Kertsji kitsus **Ušowi merde** (Азовское море). Sealt edasi on Euroopa piireks **Kaukaasia mäed** (Кавказъ) ja **Kaspia meri** (Каспийское море). Ida poole on **Uraali jõgi** (Ураль) ja **Uraali mäed** (Уральскія горы) Euroopa ja Asia vahel.

Liia: Kõige põhjapoolsem Euroopa koht on **Põhja-kap** (71-se põhise laiuse sihi al; kõige lõunapoolsem on **Kap Tarifa**, Gibraltari kohal ja **Kap Matapan**, Balkani poolsaare otsas (36-ma põhise laiuse sihi al); kõige lännepoolsem on **Kap Roka**, Portugaalia rannas (8-ma pikkuse sihi al — Ferro-saarest ida poole); kõige idapoolsem punkt on Põhja-Teämeres (80-ma pikkuse sihi al) vasta Siberi randa.

§ 12.

Käi veel kord kaardi peal ümber Euroopa, põhja poolt hakates, siis tulewad kätte:

Poolsaared (полуострова): Koola poolsaar; **Skandinaavia** (Rootsi-Norra) p.; **Jüüti** (Daani) p.; **Pireneei** (Hispaania) p.; **Appeniini** (Itaalia) p.; **Balkani** p.; **Krimmi** poolsaar (Крымъ) (Peerekoppi maakitsusega).

Saared (острова): põhjapool Noowaja-semlja (Нова́я земля) saar; **Islandi** s.; 2 Inglis saart: **Suur-Britannia** ja **Irlandi** s. Lääne meres **Seelandi** s., **Jüünen** s.; **Saaremaa**, (Эзель) **Hio-maa**, (Даго). Wahemeres **Sardiinia** s.; **Korsika** s.; **Sitsiilia** s.; **Malta** s.; **Soonia** saared; **Kandia** ehk **Kreeta** saar.

§ 13.

Euroopas on rohkem madalat kui mägist maad. Madalmaad enam ida ja põhja pool; mäed on enam lõuna ja lääne pool.

Kõige tähtsamad mäed on Euroopa südamel Alpid, kelle otsad ligi 15,000 jalga mere pinnast kõrged on. — Alpidest põhja poole on Saksa mäed, lääne poole Prantsuse mäed, ida poole Karpaati mäed, idalõuna poole Balkani mäed, lõuna poole Appeniini mäed.

Hispaanias on veel Pireneei mäed (Biskaaja lahe ja Bahemere vahel), Skandinaavia mäed (Atlanti ookeani ja Baltimere vahel), Uraali mäed (Euroopa ja Aasia vahel. — Saarte peal on veel: Suures Britannias Shotti mäed. — Wulkaanid ehk tulepurstajad mäed on: Islandi saare peal Hekla; Sitsiilia saare peal Etna; Appeniini poolsaare peal Vesuuvi mägi.

Suuremad madalmaal Euroopas on: Wene madalm.; Saksa m.; Prantsuse m.; Ungria mad. (Karpaati mägedest lõunapoolse).

Tähe: Keskmes Alpidel on Montblangi mäeots, 14,800 jalga kõrge. Nii on mäeotsad Pireneei mägedes 11 tuh. jalga; Karpaati, Appeniini, Balkani ja Skandinaavia mägedes 8 tuh. jalga; Saksa, Prantsuse ja Uraali mägedes 5 tuh. jalga kõrged. — Wene madalmaast käivad 2 seljandiku põigiti läbi; teine Uraali-Karpaati seljandik, teine Uraali-Balti seljandik **Waldai** mägedega, mis 1000 jalga kõrged (Валдайскія горы). — Meie kiriku tornide kõrgus pole midagi kõrge mägede wastu: Tallinna Olewiste kiriku torn on

438 jalga kõrge; aga 34 niisugust torni saagu üks teise otsa pandud, siis wast on Montblangi kõrgus käes. — Mitu meie oma kihelkonna kiriku torni lähets tarwis? —

§ 14.

Eüroopa jõed (рѣки) ja järwed (озера) on need:

Põhja jäämerde jooksewad **Petsoori jõg.** (Печора), **Dwiina jõg.** (сѣверная Двина).

(Pane aga tähele, et kaardi peal näidates ikka jõe hallikast peale hakkad jõe suuni. — Parem pool jõge on ikka see, mis sull siis paremat kät on, kui seisad filmad wastu jõe suud. Pöörad sa filmad wasta jõe hallikat, siis on jõe parem külge sinul pahemat kät.

Lääne merde: **Tornea jõgi** (Skandiinaawia rajal). **Neewa jõgi** (Нева) tuleb Laadoga järwest. Aga Laadoga järm (Ладожское озеро) wõtab kolm jõge wastu: **Swir jõg.** **Donega järwest**, (Онежское озеро) **Wolhow jõg.** **Ilmeni järwest** ja **Woksen jõg.** **Saima järwest.** — **Lääne merde weel:** **Karowa jõgi** **Peipse järwest**, (Чудское озеро) kelle fiske **Ena jõgi** **Wirtsjärwest** jookseb; **Dwiina jõgi** (Западная Двина) **Walbai mägedest**; **Kiimen** ehk **Meemel jõg.**; **Weissel jõg.**; **Oder jõg.** (Wiimist 2 Karpaati mägedest).

Saksa merde jooksewad: **Elbe jõgi**; **Weeser j.**; **Rhein j.**; suuruse poolest 3-mas jõgi Eüroopas, tuleb **Alpidest** jookseb **Boodeni järwest** läbi; **Themse jõgi** Suures Britannias.

Atlanti merde (ja Inglis kanaali) jooksewad: **Seene jõgi** (kirjutakse prantsuse wiisi

Seine); Lozare jõg. (firj. Loire); Garonne jõg.; Dueero jõg.; Laaho jõg. (firj. Tajo).

Wahe merde jooksewad: Gebro jõg.; Rhoone jõg. (tuleb Alpidest); Tiiberi jõg.; Poa jõg. (Adria merde).

Musta merde jooksewad: Doonau jõgi, (Дунай) tuleb Saksa mägimaast, suuruse poolest teine jõgi Euroopas; Dniestri jõg. (Днѣстръ); Dnjepri jõgi (Днѣпръ) tuleb Waldai mägedest ja temal on par. kät Vereesina jõearu).

Alasowi merde: Donni jõgi (Донъ).

Kaspia merde: Wolga jõgi (Волга), tuleb Waldai mägedest, on suuruse poolest esimene jõgi Euroopas, 3300 wersta pikk! Wolga jõe ääres on 38 linna ja hulk külasid; ja tema jõearud on par. kät Oka jõg. (Ока), pahem. kät Kamaa jõg. (Камà); Uraali jõgi.

§ 15.

Euroopas on paras kliima, ehk parajad ilmad külma ja sooja poolest. Paras kliima on rahwa ihu ja waimu kosutamiseks kõige tulusam.

Liha: Kliima on Euroopas pehmem kui Aσίας ja Ameerikas nendesama laiuse sihtide all. Aga idapoolses Euroopas (Benemaal) on kül soojad suwed, aga palju külmemad talwed, kui lõunapoolses Euroopas, kus meremoogude õhk ilma sojendab.

Euroopa rahwas (300 milj.) on enamiste Kaukaasia inimsejeltsi (§ 9) ja elab mõnes kohas tihimine, mõnes kohas arwemine.

Süda-Euroopas kõige tihimine; seal tuleb 1 ruut wersta peale 180 inim.; kõige arwemine idapoolses

Güroopas (Benemaal) sest seal tuleb 1 ruutwersta peale 14 inim. (13 korda vähem).

Nju poolest on kaks osa rahwast Rooma ehk katoliku usku, kolmas osa ewangeli (lutte-ruse ja kalwiini usku), neljas osa wene usku (kreeka usku).

Güroopa rahwa hulgas on kõige tähtsamad järgeseltid:

1. Germaanid (Saksa-, Inglis-, Rootsi- rahwas ja muud).
2. Romaanid (Prantsuse-, Itaalia-, Hispaania-rahwas j. m.).
3. Slaawid (Wene-, Pohla-rahwas j. m.).
4. Litaawid (Läti-rahwas j. m.).
5. Madtsiaarid (Ungria-, Soome-, Gesti-rahwas j. m.).
6. Türgid (Türklasted, Bassiirid j. m.) ja mõned muud weel.

§ 16.

Güroopa riigid.

Maakaardist waata truuste, kus need riigid on, ka kuidas nende piired käiwad.

A. Idapoolses Güroopas on riik: Wene keisririik (Россійская имперія).

B. Keskises Güroopas on 6 riiki: Saksa keisririik (kus 26 osariiki ühes on; kõige suurem Preüssi kuningriik); Austro-Ungria keisririik; Sweitsi wabatriik; Hollandi kun.; Belgia kun.; Prantsuse riik (nüüd wabatriik).

D. Põhises Euroopas on 3 riiki: Rootsi-Norra kuningriik; Daani kun.; Inglis kun.

E. Lõunapoolses Euroopas on 5 riiki: Hispaania kuningriik; Portugaalia kun.; Itaalia kun.; Kreeka kun.; Türgi keisririik.

Ratsju, et neid riikisid selgeste oskad kaardi peal näidata!

§ 17.

Lisa 1. Euroopa riikide suurus.

Wene riik Euroopas on 1 tuhat wähem kui 100,000 ruutpennikoormat suur.

Rootsi-Norra riik	14,000	ruutp.	on 8-sas osa	} 10=nes osa	Weneriiki
Austro-Ungria	" 11,000	"	"		
Saksa	" 10,000	"	"		
Prantsuse	" 9,500	"	"		
Hispaania	" 9,000	"	"		
Preüsfi	" 6,400	"	"		
Türgi	" 6,200	"	"		
Inglis	" 5,700	"	"		
Itaalia	" 5,400	"	"		

Need 3 Balti-kubermangu, kus meie elame (Eesti-, Liwi ja Kuura-kub.) on ühtekokku 1700 ruutpenikoormat suured. Nga nende wastu:

Daani riik oma

Islandi saarega	2600	ruutp.	ei olegi pool suurem
Portugaalia riik	1700	"	on niisama suur.
Kreeka	" 900	"	on nii suur kui Liwi kubermang.
Sweitsi	" 700	"	} on ühtekokku nii suure kui meie 3 Balti kubermangu.
Hollandi	" 600	"	
Belgia	" 500	"	

Lisa 2 Euroopa riikide rahwahulk.

Wene riigis on	71 mil. in.	Wähem kui	10 miljon.
Saksa	" " 40 " "	Rootsi-Norra riigis on	6 mil. in.
Prantsuse	" " 36 " "		

Austro-Ung. on 35 mil. in.	Belgia riigis on 4 mil. in.
Inglis riigis " 30 " "	Portugaalia r. 4 " "
	Hollandi r. ligi 4 " "
Itaalia " " 26 " "	Sweitsi r. on ligi 2 1/2 " "
Breisi " " 23 " "	Daani r. " " 2 " "
Hispaania " " 16 " "	Kreeka r. " " 1 1/2 " "
Türgi " " 10 " "	

Küüd waata, kuidas mõni riik suur on, aga vähä inimesi elab sees: ja mõni on hoopis weikene, aga väga perefas. Pane wastamisi: Wene riik Saksa riigiga; Rootsi-Norra riik Belgiaga ja nõnda muid teisi weel. — Urwa ka meie 3 kubermangu, Gesti-, Liivi- ja Kuuramaa (kus ligi 2 milj. inim. elab), Belgia, Hollandi ja Sweitsi wastu! —

A. Idapoolne Eüroopa.

Wene keisririik. (Россійская имперія.)

§ 18.

Wene riik Eüroopa maal on 99,000 ruutp. suur (enam kui pool Eüroopa.) Aga see on wast üks osa, ja ligi kolm nii suur osa on weel **Aafias**; nõnda et Weneriigi järel ülepea kuues osa maailma maad on, ja 16-nes osa kõik maailma rahwast. **Siin räägime sest Wene-maast**, mis Eüroopas on. See puudub nelja merde; — nimeta neid! Muidu on Wenemaa **piired** enamiste wastu muid riiksid. — Näita ja nimeta piired!

Wenemaa **jöed** on kalu täis ja suured, et enamiste laewu kannawad. Näita jöed! näita ka järwed! Maa on madal, mägesid wähe. Kus on mäed? (waata § 11—14.)

Wenemaa kliima (§ 15) pole ühesugune; ja kuida ilmad, nõnda on **taimete kasu**. **Põhjapool** rannas on kange külmaga maa (sambli-
sood) enamiste külmand; sealt lõuna poole on palju metsa. **Keskmisel** Wene maal on rohkestes haritawad maad, muist liiwasem ja lahjem, muist ka must **muldmaa**, mis tänini ilma rammuta wilja pidi kandma, aga nüüd lahjemaks hakkab minema. Seal võib päewa otsa käia, ilma et film kiwi näeb. **Lõunapoolne** Wenemaa on enamiste lage kuiw karjamaa, wenekeele **steppi-
maa** (степь); seal peetakse palju lojuskid, hobuskid ja lambaid. Kaspia mere poole on palju soolajärwi, kust suurt wenemaad soolaga täidetakse. Musta mere ääres figinewad sooja maa kasud (wiinapuu, õlipuu).

Need **kaubad**, mis kõigeenam wõõra maa-
desse wiiakse, on: wili, linad ja nende seeme, kanepid, willad, looma nahad, rasw; põhjapool ka puu. Mereäärdesse sadamatesse weetakse kaupa **raudteede** ja jõgede peal. Jõgede wahekohtadesse on suured **kaanalid** (jõe moodi kraawid) kaewatud; nende abiga sünnib wet mööda käia Lääne merest Kaspia ja Musta merde ja Balgest merest Kaspia merde. — Keskmisel Uraali mägedes kaewatakse maa seest palju kallid kiwa, ja mis weel kallim on, otsata palju rauda, kulda, wäskke ja muid **metalliskid**. Lõunapool Wenemaal leitakse maa seest ka palju kiwisüsi masinate küt-
miseks; ja sest on suur kasu, sest et metsa puu-
bus seal ifka enam tüli teeb.

Rahwast elab Wenemaal 71 miljoni hinge, ja on väga mitmet sugu: kõige enam on Wene-
lasi. Nende hulgas ja nende kõrwas meel Saksa-,
Pohla-, Soome-, Gesti-, Lätti-, Rootsi-, Tatra-,
Juudi-rahwast ja palju muud, kellel igauhel oma
feellemurre. — Et rahwas Wenemaal pakkult ei
ela, waata § 15; kõige armemine elab põhja
pool, kõige pakkemine musta mulla maal. —
Uju poolest on wenelased wene ehk kreeka usku;
Saksa-, Soome-, Gesti-, Lätti- ja Rootsi-rahwas
Swangeli-Lutteruse usku; Pohla rahwas rooma
usku; Tatra rahwas Muhameti segast usku; peale
seda on Wenemaal 150,000 paganaid. Wene
Aafias on meel palju rohkem paganaid.

§ 19.

Kõik Euroopa Wenemaa jautatakse 68 ku-
bermanguks (губернія), selle üle kuberneerid walit-
sewad ja enamiste on iga kubernangul tema
pealinna nimi (nii kui: Tuula kubernangul on
Tuula linn pealinnaks, ja nõnda edasi).

Liisa: Kui mitu kubernangu suuremaks maa-
konnaks ühte arvata, siis jagatakse wahest Wenemaad
ka 8 maakonnaks. Need on: Suur Wenemaa
(põhjast Wenemaa südamesse); Ida Wenemaa (kestmi-
sest Uraalist Kaspia mere juure); Lõuna (Uus) Wene-
maa (Musta mere ääres); Weike Wenemaa (sealt
wähä põhja poole); Lääne Wenemaa; ja selle kõrwas
Pohlamaa; Lääne mere äärne Wenemaa (mööda Lää-
nemere randa).

Kõige meie armame kubernangusid maade ja
rahwa elamise järel maakondadeks ühte, kuidas
iseenesest ühte lähewad. Siis tuleb 10 jagu

tähele panna: 1) Põhja-Wenemaa; 2) Waldai mägimaa; 3) Länne madalmaa; 4) Süda Wenemaa; 5) Uraali mägimaa; 6) Mustamulla maa; 7) Steppide maa; 8) Põhla maa; 9) Soome maa; 10) Baltimere kubermangud. Mis iga jau tähtsamad asjad, mis kubermangud ja linnad seal on, seda hakkame nüüd õppima.

§ 20.

1) Põhja Wenemaa.

Siin on 4 kubermangu: **Peeterburgi-, Oloonetzi-, Arhangelski- ja Wologda kub.** Петербургская губернія, Олонецкая губ. Архангельская губ. и Вологодская губ. — **Samblisood** (tundrad) ja **metsad** katavad maad; põlluharimist on wähä, suuremat kasu saadab linnujacht ja kalapüüd. Koduloomaks on põhjapool koer ja iseäranis põhjapõdr, mis samblist elab, weuloomaks pruugitakse ja oma liha, naha ja piima läbi väga kasulik on.

Linnad: Peeterburg (Санктъ-Петербургъ), Neewa jõe ääres; 860,000 inimestega; keisri elu koht ehk residentslin; kõige esimene mereäärne kaubalin Weneriigis; palju wabrikutega; suur kool; Keiser Peeter I ajutas seda linna aastal 1703.

Kronstati lin (Кронштатъ), kaitses oma kantslidega pealinna ja on sõjalaewade sadam.

Narwa lin (Нарва), muißt Peeterburi, muißt Gestimaa kubermangus. Naroowa jõe joa-rünka juures on seal 3 suurt wabrikut (löuendi, kalewi ja poomwilla wabr.) — **Arhangelsk** (Архангельскъ), on kaubalin Walge mere ääres. — **Petrosawodsk** (Петрозаводскъ), Donega järwe ääres; malmi walamise wabrikud.

2) **Waldai mägimaa.**

Siin on ka 4 kuberm.: **Nowgorodi, Tweri, Pihkwa** (Pskowi), **Smolenski** kub. (Новгородская губ., Тверская губ., Псковская губ., Смоленская губ.), — **Metši** ja **järwi** on siin rohkestes, põllumaa pole hea.

Linnad: (Suur-) **Nowgorod** (НОВГОРОДЪ), **Ilmeni** järve ligidal. Siin linnas elas **Rjuurik**, **Wene** riigi asutaja (aastal 862). Lin on wana kuulus kaubalin. **Twer** (Тверь), (30,000 inim.) kus kaa **Wolga** jõe aurulaewad käiwad. — **Pihkwa** (ПСКОВЪ), lõunapool **Peipse** järwe. — **Smolenski** (СМОЛЕНСКЪ,) linna juures peeti aastal 1812 mitu lahingit **Prantsuse** (Napoleoni I.) wastu.

3) **Tänne madalmaa,**

kus 7 kuberm. on: **Kowno, Wilna, Grodno, Witebst, Mohilew, Minsk** ja **Woliinia** kub. (Ковенская губернія, Виленская губ., Гродненская губ., Витебская губ., Могилёвская губ., Минская губ. и Волынская губ.) — Siit käiwad 2 jõge, **Niimen** ja **Dnjepr**, läbi; maa on madal, muišt hea põllumaa, aga wäga palju on **soomaad**, kus rohkestes metsa peal. Sellexärast kaupleb rahwas puu ja tõrwaga. Linnades ja külades elab siin palju **Suudi** rahwast.

Linnasid on siin mitu ja suuri; kõige suurem on **Wilna** lin (Вильна), (80,000 in.) — **Düüna-burg** (Динабургъ), on kindel lin **Düüna** jõe ääres **Riia-** ja **Kuuramaa** raja ligi.

§ 21.

4) **Süda Wenemaal**

on 9 kuberm.: **Moskwa, Wladiimir, Taa-**

roslaw, Kostromaa, Nishni-Nowgorod, Kasaan, Tuula, Kalunga ja Njasan. (Московская губернія, Владимірская губ., Ярославская губ., Костромская губ., Нижегородская губ., Казанская г., Түльская г., Калүжская г. и Рязанская губ.) — Enne oli siin palju metsi, nüüd wäha; maad on ferged ja rahwas juwel enamiste kottu ära, eemalt tööd otšimas. Sellepärast on põlluharimine waene. Aga waabrikud on siin õitsemas, kus riidet, raudasju, nahk wärfisid, küündlaid, paberit, kiviõli ja muud walmistakse. Kasaani kubermangus elab ka Datra rahwas.

Linnad: **Moskwa** (Москва), wana pea-lin, suur kool; peale 750,000 inim. Wabrikute ja kauplemise poolest on Moskwa kõige ülem lin. Nägemise wäärt on wanaaegne, kindla müüridega **Kremli** kants (Кремль). Nastal 1812, kui Prantsuse keiser Napoleon I. seal käis, põles Moskwa lin ära. — **Rybinsk** (Рыбинскъ), Wolga jõe ääres, kaubalin. — **Nishni-Nowgorod** (Нижній-Новгородъ), (40,000 inim.) seal kus Oka ja Wolga jõed ühte joofsewad. Siin on iga sügise suur laat, kus 200,000 inim. kofku tuleb. — **Kasaan** (Казань), (70,000 inim.) waabrikud; suur kool. — **Tuula** (Тула), (ligi 60,000 inim.) seal on väga suur sõjariistade wabrik ja tehakse üleüldse palju raud- ja nahk-asju.

5) Uraali mägi maa.

Siin on 4 kuberm.: **Wjatka, Perm, Ufaa ja Dorenburgi** kub. (Вятская губернія, Пермская губ., Уфимская губ. и Оренбургская губ.) — Segamini on sest maakonnast

mägesid, langendikusi, metši, toodused, wiljamaad leida. Kauplemist on kõige enam raua, ja wasega ja muunde metallidega, mis mägedest kaewatakse, ka soolaga ja puuga. Wenerahwa kõrwas elamad siin Tatrad, Baskiirid ja muud rahwaseltsid. Siit läheb tee Siberi maale.

Tähtsamad **linnad** on kuberm. pealinnad, kellel needsamad nimed on (Вятка, Пермь, Уфа, Оренбургъ), ja kus palju raud- ja wass-asju walmistakse. (Siberi raud.) — Permi kubermangus weel **Jekateriinenburg** (Екатериенбургъ), (24,000 inim.) Uraali mägedes, seal on palju wabrikuid ja mäe-kaewandusi, kust kulda, rauda, wasse j. m. leitakse.

§ 22.

6) Mustamulla maa.

Ses jaus on 11 kuberm.: **Kijew, Poltaawa, Tjerniigow, Sarkow** (Кіевская губ., Полтавская губ., Черниговская г., Харьковская губ.), (need 4 kuberm. nimetatakse ka „Weike Wenemaal“ ehk „малороссія“); siis weel: **Podoolia, Kursk, Drel, Woronezh, Tambow, Penja** ja **Simbirsk** (Подольская губ., Курская г., Орловская г., Воронежская г., Тамбовская г., Пензенская г. и Симбирская губ.) — Kaks jõge, Dnjepri ja Dnjestr, jooksewad siin; maa on täis hea wiljamaa, ja selle läbi on need kubermangud Wenemaa ja wõõra maade wiljaait. Waabrikuid pole palju, aga põllu harimine ja looma kaswatamine on ülem asi. Wiljast aetakse siin palju wiina, runklidest (nairiseltsi) tehakse suhkurt.

Linnad: **Kijew** (Кіевъ), (125,000 in.), fants; suur kool; kaubalin. — **Poltaawa** (Полтава), kus Peeter I. Rootsi kuninga Kaarli XII. äravõitis aastal 1709. **Har'koff** (Харьковъ), kuulus laadakoht; suur kool.

7) Steppide maa.

Siin on 8 kuberm.: **Bessaraabia**, **Herzon**, **Tawritski** (Krimmi) **Jekaterinoslaw**, **Astrahan**, **Saraatow**, **Samaara** ja **Doni-kašakate** maakond (Бессарабская область, Херсонская губ., Таврическая губ., Екатеринославская губ., Астраханская г., Саратовская г., Самарская г. и земля Донскихъ казакѡвъ. — Muišt Saraatowi ja Samaara kuberm. on mustamulla maa. Läge steppi maa, kus pole metsa ega palju wet, kõlbab muišt karjamaaks, aga on muišt üsna kõlwatu ja tihti teemad põud, rohutirtsud ja hiired suurt kahju. Krimmi poolsaare lõunapoolsed kaldad on väga ilusad, seal on ka keisri lossid. Rahwas, kelle hulgas palju Saksimaalt sissetulnud kolonistid ja palju Kreeka ja Armeenia rahvast on, elab hooste, lojuste ja lammaste kasvatamisest.

Linnad: **Kišhinew** (Кишиневъ), (peale 100,000 inim.), seal ümberkaudu kasvatatakse rohkestes viinapuid ja tubakat. **Odesja** (Одесса), (180,000 inim.) sai aastal 1793 asutatud ja on Weneriigi teine merekauba lin (nisud ja willad). Seal on ka suur kool. — **Nikolaew** (Николаевъ), sõjalaewade sadam. — **Sewastopol** (Севастополь), Krimmis, fants, sai 1855 sõjas ärarahvitatud. — **Astrahan** (Астраханъ), Wolga jõe suus saare peal; kaubalin, rohke kalapüüügiga. — **Saraatow** (Саратовъ), Wolga ääres

(90,000 inim.) waabrikud; soola ja milja kauplemine — Bessaraabiale tuli pärast Türgi sõda aastal 1878 tük maad juure.

§ 23.

8) Pohlamaa (Царство Польско.)

Pohla maa on oma 10 kubermanguga Weitseli jõe ääres ja rajad käiwad wasta Preiisfi ja Austria riiki. Maa on enamiste madal, ja kül ei ole metsadest ega soodest puudu, aga siiski on siin ka rohkestest head maad. Waabrikud (kalew, nahk, suhkur) on palju, kauplemine wõõra maadega on suur. Mägedest kaewatakse rauda ja kiviisüsi.

Linnadest on kõige kuulsam: pealin **Warsaawi** (Варшава), (250,000 inim.) Weitseli jõe ääres, kaubalin; waabrikud; suur kool. Seal juures **Brassa**, kants.

Pohlamaa kubermangud on need: Warsaawi, Plotski, Kaalis, Pjotrkow, Kaadom, Kjeltsje, Sjublin, Sjedlets, Lomsa ja Suuwalki (Варшавская губ., Плоцкая г., Калишская г., Пётровская г., Радомская г., Кёлецкая г., Люблинская г., Сѣдлецкая г., Ломжинская г. и Сувальская губ.) —

9) Soomemaa (Финляндія).

See on peaaegu 4 korda suurem, kui Cesti-, Siimi- ja Kuurama ühtekokku. Ta on üks kõrge kaljupealne maa, rikas järwedest (Saima j., Enare j.), soodest ja metsadest; aga kus sünnib, seal haritakse põldu suure hoolega, et küll warane külm sagedaste põllumeeft seal kurwastab. Rahwast elab Soomes (Soomlased, Roots-

lased, põhja pool Lappu rahwas) natuke vähem, kui meie kolmes Balti kubermangus, ja palju elatavad endid laewadega, lõunapool palju wabriku tööga. Soomlased on Gestlastega üht rahwa sugu, otsekui wennaõed. — Aastal 1809 sai Soomemaa Rootsi riigist lahti ja Wene riigi külge: ja nüüd on kõik see maa 8 kubermanguks ehk lääniks ärajautatud. — Botni lahes Rootsi ja Soome wahel paigas on üks saare-kobar: **Ahwena-maa** ehk rootsi keele **Alalandi** saared.

Linnad: **Helsingi** (Гельсингфорсъ), (32,000 inim.) kus kindralkuberner elab; seal on suur kool, missiooni maja. Helsingi sadamat kaitseb **Weaborgi** kants (Свеаборгъ), saarte peal. — **Wiiborgi** lin (Выборгъ), seal tuleb üks kanaal Saima järwest Balti merde alla. — **Tammerfors** (Таммерфорсъ), waabriku lin. — **Tornea** lin (Торно), nii põhja pool, et kõige pakkemal päewal päite peaaegu looja ei lähe.

Läänid on need: 1. **Wiiborgi** lään (Выборгская губернія). 2. **Helsingi** lään (Ныландская губ.). 3. **Turku** lään (rootsi keele **Або**.) (Або-Бьернеборгская губ.) 4. **Waasa** lään (Вазаская губ.). 5. **Dulu** l. (rootsi. Uleaborgi l.) (Улеаборгская губ.). 6. **Hämenlinna** l. (rootsi. Tavastehuus l.) (Тавастгусская губ.) 7. **Mikkeli** l. (Сентъ-Михельская губ.). 8. **Kuopio** lään (Куошюская губ.). — Igal läänil on sellesama nimega pealin.

§ 24.

10) **Baltimere** kubermangud.

(Остзейскія губернія).

Neid on 3 kubermangu: **Gesti-**, **Liivi-** ja **Kuuramaa** (Эстляндская губ., Лифляндская

г., Курляндская г.), ühtekokku 1687 ruutpen. ehk peale 82,000 ruutwersta suured; ja siin on wasta Soome lahte meie kodumaa. Näita kaardi peal ia nimeta nende 3 kubermangu rajad, 1) kolmel kuberm. ülepea, 2) igaihel kuberm. isepäinis.

Peale 2 miljon. inimesi on siin elamas. Põhja poole elab **Gesti-rahwas** (Эстоницы), (740,000 inim.); Gestimaa kub. ja pool Liiwimaa kub. Walga linnast saadik on nende hooles. Lõuna poole elab **Lätti-rahwas** (Латыши), (840,000 inim.), kes poolt Liiwimaad ja kõik Kuuramaad täidab. Muudu elab siin weel **Sakja** ja **Wenerahwas**; Gestimaa rannas ja saarte peal elab peale 5000 **Rootslasi**; wäha on ka Juudi-rahwast ja Mustlasi leida; aga Kuuramaal on weel sugu wana Liwi rahwa seltsi leida, ja Littawi rahwast.

Kõik nende 3 kubermangu maakond on **madalmaa**, kus mõned **seljandikud** (Uraali-Balti seljandiku arud, 200—400 jalga kõrged) läbi käiwad; **järwi** on 1500, wähemaid **jõgesid** on palju. — Lage madalmaa juhatab iseenehest **põllu tööle**, ja see ongi siin kõige ülem rahwa toime-damine, nagu rannas **kalapiiud** (räimed, kilud, kammeljad) ja laewareisid. Dmeti on Liwi- ja Kuurarand laewa ehitamise ja purjetamisega enam edasi jõudnud, kui Gestimaa rand.

Lisa: aastal 1159 leidiswad kaupmehed Saksamaalt esmalt meie maakonna. Siis olid Gesti- ja Lätti-rahwas alles paganad; aga **aastal 1186** hakati **ristiusku** kuulutama (rooma usku), ja pea

pärast Martin Lutteruse õige usu ülesvõtmist asus aastal **1523 evangeli-lutteruse usk** meie maale. **Wene riigi alla** saidvad Eesti- ja Liivimaa keisri Peetri I. ajal, **aastal 1710**, aga Kuuramaa keisri prõua Katariina II. valitsuse ajal **aastal 1795**.

§ 25.

a. **Eestimaa kubermang.**

(Эстляндская губернія.)

See on 356 ruutpen. suur 365,000 inimestega; palju on liivakut ja paepealist maad, aga kõige wiljarikkam on idane pool.

Eestimaa on peale 200 järwe (озерá) nende hulgas Ülem (ehk Järweküla) järv Tallinna juures. **Jõgedest** (рѣки) tuleb tähele panna: **Narowa jõgi**; **Jagala jõgi**, ja tema aru: **Jõeletme jõgi**, mis wersta maad maa alt mööda urkaid jookseb. **Narowa** ja **Jagala** jõel on kummalgi joarüngas, 20 jalga kõrge. — **Pirita j.**, **Keila j.**, kus joarüngas 18 jalga kõrge; **Kasjari j.** — Kõigekõrgemad **mäed** (горы) on need: **Kellawere m.** ja **Emomägi** (540 jalga kõrge) **Wiru maal**. — **Saared** (острова): **Prangli saar**; **Maisjaar**, Tallinna kohal; 2 **Pakrijaar** ehk **Koogö**, **Baldiski** kohal; **Noarootsi j.**; **Hiorootsi** ehk **Wormsi j.** (Вормъ) ja **Osme** (Одিশолми) j., **Haapsalu** kohal; **Hio-maa saar** (Дàро), kus meretaljude peale palju laewu rikki läheb.

Eestimaa jagatakse 4 kreisiks ehk maakonnaks:

1. **Harjuma kreis** (Гарьенскій уѣздъ):
Seal on Tallin (Ревель, saksa keele Reval)
 50,000 inimestega; see lin on Daani-kuninga
 Woldemari II. aastal 1228 asutatud, kuulus
 oma hea sadama pärast, kus sest ajast, kui raud-
 tee Baldiskist Peeterburgi ehitati, palju laemu
 käib. Tallinnas elab Gestima kuberneer. Saksa-
 kirikuteft on tähtes Olemiste kirik oma kõrge
 torniga (§ 13); maakirikuid on 3: Jaani, Kaarli
 ja Püha Waimu kirik; koolisid on palju ja mit-
 mesugusid. **Baldiski lin** (Балтійскій Портъ)
 900 inim.) wäga hea sadamaga.

2. **Wirumaa kreis** (Вірскій уѣздъ):
Rakwere lin (Везенбѣргъ, saksa keele Wefenberg)
 4200 hingega; on nii wana kui Tallin. —
 Lontowa ehk Runda, kust palju wilja laewadega
 ärawiiakse. — Jõhwi alew (400 hinge), raud-
 tee ääres Narwa poole (Mutaguse maal.) —
Krånholmi puumilla waabrik Narwa linna
 juures (ligi 8000 hinge).

3. **Järwamaa kreis** (Ервскій уѣздъ):
Paide lin (Вейсенштейнъ, saksa. Weifsenstein)
 2000 hingega, wäha noorem kui Tallin.

4. **Läänemaa kreis** (Викскій уѣздъ): **Saap-
 jaln lin** (Галсаль) (2900 inim.), kus suwel
 palju haigid merewees käib. — Lihula alew
 (Лѣаль) (450 inim.). Siemaal Kerde kalewi
 waabrik (ligi 1500 inimest.)

Lisa: Gestimaal on peale 4 suuremaid (4 gim-
 naasiumi) koolisid weel 4 **kreiskooli**, iga kreisis üks.
 Maa **walla koolisid** on 500, kus 30,000 last õp-

pimas käivad; **koolmeistrite koolisid** (seminaari) on 2 (Kuudal Eesti- ja Noarootsis Rootsi-rahvale).

— **Maa kihelkondasi** on 48, nimelt: **Sarjumaal** 13: Jõelähtme (Randwere ja Pranglisaare kabelitega); Jüri; Harju-Jaani; Kose (Toala kab.); Kuusalu (Loksa ja Leesi kab.); Juuru; Keila; Hageri; Nissi; Rapla (Peetri kab. Järwakandil); Madise; Risti (Noogõ saare kab.); Baldiski kihelkond. —

Virumaal on 11 kihelkonda: Rakwere; Haljala (Käsmu kab.); Weiße Maarja; Jaakubi; Kadrina (Illumäe kab.); Simuna; Nigula; Lüganduse; Jõhwi (Pühajõe kab.); Waiwara (Peetri kab.); Tisaku; (Tudulinna kab.). — **Järvamaal** on 7 kihelkonda:

Umbla; Järva-Jaani; Madise; Koeru; Peetri; Paide (Anna kab.); Türi (Wahasta kab.). — **Läänemaal**

on 17 kihelkonda: Märjamaa; Kullamäe (Piirsalu kab.); Wigala; Mihkli; Pihula (Kirivere kab.); Lääne-Nigula; Karuse; Hanila ja Warbla; Haapsalu; Martna; Nidali; — ja weel saarte peal: Noarootsi (Sutlepa, Koslepa ja Osme saare kab.); Wormse; Pühalepi (Kassare, Paloküla ja Kerde wabriku kabelid); Keina; Keigi (Kõppu kab.); Emaste kihelkond (Mänspä ehk Mänsma kabeliga).

§ 26.

b. Liwimaa kubermang.

(Лифляндская губернія.)

See on 837 ruutpen. suur 1,200,000 inimestega; head põllumaad on rohkestes ja iseäranis kaswatakse palju linu.

Liwimaa on peale 1000 järwe ja mitu suurt jõge: **Emajõgi** jookseb **Wirtsjärwest** läbi **Peipse järwe** (Чудское озеро), kellega lõuna pool **Pihkwa järw** (Псковское озеро) ühes seisab; **Pärnu jõgi** (рѣка Пернава) hakkab **Estimaalt**

ja saab Willandi järwest wet lifaks; **Sallatje** jõgi tuleb Burtneki ehk Üsti-järwest: **Koiva** ehk **Ma** jõgi; **Düüna** jõgi (Западная Двина), 1000 wersta pikk, tuleb Waldai mägedest, on Riia linna juures 1000 sammulai, wõtab paremalt poolt Liwimaa raja kohal Gwsti jõe wastu, mis Lubaani järwe wee alla toob. Düüna jõe mööda tuleb alati hulk laewu Wene-maa kaubaga Riia linna.

Liwimaal on kõrgemad seljandikud ja **mäed**, kui majal ümberkaudu. Kõige kõrgemad mäed on: **Gaisemägi** (Koiva ja Düüna wahel), **Munamägi**, ligi 1000 jalga kõrge, ja **Wällamägi** Kauge kihelkonnas: **weike Munamägi**, 770 jalga kõrge, Dtepää kihelkonnas.

Saared: **Saaremaa** (островъ Эзель) ja tema lõunapoolne poolsaar Sõrwe-maa; **Muhu-maa** saar (остр. Мухъ), kellel ida pool Suur Wäin, ja lääne pool Weike Wäin; **Munno** saar Riia lähes, kus Rootslasi elab.

Liwimaal on **5 kreisi** (Tartu, Pärnu, Saaremaa, Wõnnu ja Riia kreis. — (Дерптскій уѣздъ, Пёрновскій у., Аренсбургскій у., Вёндонскій у., и Рижскій уѣздъ). Kaks esimest ja kaks wiimist jagatakse weel igaüks kaheks maakonnaks, mis juuremate linnade nimed kannawad. Kolmes esimeses kreisis elab Gesti, kahes wiimises Lätti-rahwas. Neid on 820,000 Gwangelilutteruse ja 150,000 Kreeka usku.

1. **Tartu kreis**: **Tartu lin** (Дерптъ, saksa keele Dorpat), kaunis lin Gma-jõe ääres, oli

esite aastal 1030 wene suurewürsti Jaaroslawi asutatud kants; nüüd elab seal 30,000 inimest. Tartu armatakse kõigewanema linna Liiwimaal olema. Seal on suur kool (uniwersitääst), kus 1600 noort meest õppimas on, olgu tohtriks, õpetajaks, kohtuwanemaks ehk muud. Tartus on ka Eesti koolmeistrite seminaar, ja palju muid koolisid. Uus raudtee läheb Tartust Paldiski raudteele wälja. — **Wõru lin** (Bèppo) (2700 inim.) pole weel 100 aastat wana. — Peipse järwe juures on: Wõbsu alew; **Rap-pina lin**, endine paberi waabrik; ja Mustwette alew (Чёрная дёрёвня).

2. **Pärnu kreis**: **Pärnu lin** (Пёрновъ, saksa keele: Bernau) (13,000 inim.), Pärnu jõe ääres, mere ligidal; suur kauplemine lina-dega. — **Willandi lin** (Феллинъ, saksa k. Fellin) (5300 inim.), järwe ääres; et maa siin hea on tähendab nimi „Willandi“ ehk wiljaanni maa. — Põltsamaa alew (Оберпалёнъ) — Selle klaas waabrik.

3. **Saaremaa kreis** (3 saart): **Kurejaare lin** (Арөнсбургъ, saksa keele Arensburg), (3500 inim.); seal käib palju haigid limases meres ujumas. — Saaremaal on ka koolmeistrite kool Kaarma kihelkonnas.

Viis: Kihelkonnad. Neid on **Tartu kreisis**, Tartu prauskonnas 9: Tartu-Maarja; Tartu-Petri; Maarja-Madleena (Prigitta kabel); Kodawere (Altaskivi kabel); Palamuse; Laiuse; Kurfi; Torma (Lohusu kabel); Alsi. **Wõru prauskonnas** 17: Wõru; Karola; Urwaste; Rambja; Otepä; Raage;

Kanapä; Hargla; Rannu; Rõngu; Wastfeliina; Rõp-
pina; Puhja; Wõnnu; Põlwa; Sangaste; Rõo kihel-
fond. — **Pärnu kreisis**, Pärnu **prauskonnas** 11:
Pärnu Elijabethi; Testama; Wändra; Saarde; Jaa-
kubi; Tori; Udemeste; Audru; Halliste; Karksi; Mikhli.
— **Willandi prauskonnas** 9: Willandi linna;
Willandi-Rõppu; Tarwastu; Paistu; Helme; Põltsa-
maa; Pillistwere; Kolga-Jaani; Suure-Jaani kihelfond.
— **Saaremaal** 14: Kuuresaare; Anseküla; Kaarma;
Jaama; Jaani; Karja; Kärla; Kihelkonna; Mustjala;
Põidi; Püha; Waljala; Muhu: Runo kihelf. Ülepea
Rijamaal 59 Gesti kihelkonda. Saaremaa
kogudustel on aga ise piiskop.

Lättimaa kreisid Liwimaa on:

4. **Rija kreis**: Seal on **Rija lin** (Põra,
saksa keele Riga), 170,000 inim., aastal 1201
asutatud, 12 wersta Düüna jõe suust eemal;
suur kauplemine wõõra maadega. Raks raudteed
lähemad siit wälja, teine Miitawi linna, teine
Düünaburgi kaudu Wenemaa poole. Rija linnas
elab Liwimaa kuberneer; seal on mitmesugusid
koolisid; palju waabrikuid. — Sloki alew (Шлокъ).
— Düünamünde (Динамюнде) on kants Düüna
jõe suus. — **Wolmari lin** (Волмаръ) (2600
inim.), aastal 1219 asutatud, Koiva jõe ääres.
— Lemsali lin (Лемзаль) (1800 inim.).

5. **Wõnnu kreis**: **Wõnnu lin** (Вѣнденъ,
saksa keele Wenden) (4300 inim.), Koiva jõe
ääres. — **Walga lin** (Валькъ) (4200 inim.),
Liwimaa keskpaigas.

Rija: 1. Lättimaa kahes kreisis on weel 60
ewangeli-lutteruse usu kihelkonda: nõnda et neid Liwi-
maal ülepea 119 on, ise weel linna-kogudused.

2. Iga suuremas linnas on oma **freiskool**. **Külatkoolisid** on Liivimaal umbes 100 (ise meel Saaremaa koolid) ja 38.000 last käib seal õppimas; kihelkonna (parohial) koolides käivad 3000 last. Kihelkonna koolmeistrid õpetatakse Valga kõstri-koolis; Valgas on ka Lätti küla-koolmeistrite, Tartus Eesti küla-koolmeistrite seminaar.

§ 27.

d. Kuuramaa kubermang.

(Курляндская губернія.)

See on 494 ruutpen. suur ja seal elab 600,000 hinge. Ilmad on siin pehmemad, kui Liivimaal ja palju on head põllumaad.

Suuri järwi pole Kuuramaal palju, aga 2 jõge, pane tähele: **Kuura-Na** jõgi jookseb kesk Kuuramaalt läbi ja nimetatakse oma juu poole, kus Düüna jõega ühes Riija lahte kallab, **Bolderaa** (Большера) jõeks. Lääne poole on **Windawi** jõgi (Виндава), weikese joarünkaga. Sellejama jõe ääres on ka Kuuramaa kõigefõrgemad **mägestikud**, kus head lubja- ja kipsi-kiwi muratakse. — Rahwa hulgas Kuuramaal elab väga rohkestest juutisi; sealt tulewad enamiste meie kaubajuudid wälja.

Wiis kreisi on ses kubermangus tähele panna:

1. **Miitawi kreis** (Митавскій уѣздъ): **Miitawi lin** (Митава, saksa k. Mitau) on Kuura-Na jõe ääres (30,000 inim.) kubermangu pea-lin, kus kuberneer elab. Raudtee läbi on Mii-

tawi ja Riia linna wahel palju lühendatud. —
Bauske lin (4000 inim.).

2. **Selburgi kreis** (Сельбургскій уѣздъ):
Jakobštati lin (Якобштатъ) (5400 inim.) ja
Priidikštati, mõlemad Düüna jõe ääres.

3. **Tukkumi kreis** (Туккумскій уѣздъ):
Tukkumi lin (Туккумъ) (4000 inim.). Seal
loode poole on väga ilus mäginne maa.

4. **Goldingi kreis** (Гольдингскій уѣздъ):
Goldingi lin (Гольдингенъ) (8000 inim.), Win-
dawi jõe ääres. Seal ligikal elavad ühed
Lätti talumehed, kellel aastast 1312 tänapäe-
wani mõnesugused eesõigused on; neid nime-
tatakse „Kuura kuningateks“. — **Windawi lin**
(Виндава, saksa keele Windau), kaubalin mere
ääres (5700 in.). Seal põhjapoolle on neeme
ots **Doomesnes**, laewadele kardetaw koht.

5. **Gaasjapoti kreis** (Газенпотскій уѣздъ):
Gaasjapoti lin (Газенпотъ) (3500 in.). Suurem
on seal **Liibawi lin** (Либāва, saksa keele Libau),
(28,000 inim.) hea sadamaga ja raudteega. —
Poolangi alew on Preüssi riigi raja peal.

Liisa: Müüd oleme Wene riigi, nii palju kui
Euroopas on, lõpetanud. Aga Wene keisri walitjuse
al on **Uusia** maajaus veel: **Siberi** ja **Kaukaasia**
maa, **Karssi** maakond (1878 wõidetud), **Turkestani**
maa ja **Teekes-Turtmeeni** maakond (1881 wõidetud).

§ 28.

Meeletuletamiseks üht ja teist.

1. Tee tahwli peale peast Wenemaa pilt! — kui
walmis on, siis paranda maakaardi järele! 2. Wene

riigi wana ja uus pealinn; kus on need ja palju pered sees? 3. Mis jõed jooksewad Lääne merde? 4. Ni-
meta kõige põhjapoolsem ja kõige lõunapoolsem lin-
Benemaal. 5. Mitmes Euroopamaa osa on Bene-
maa? 6. Kõige suurem jõgi; kus on tema hallitad?
kus suu? 7. Mis linn on oma laadaga kuulus?
8. Waldai ja Uurali mägede kõrgus. 9. Wene riigi
saared. 10. Mitu kubermangu on Wene riigis?
11. Benemaa kliima ja muu Euroopa kliima. 12. Sa-
damad Lääne mere rannas, Balge mere ja Musta
ja Kaspia mere rannas. 13. Mis järwed ja jõed on
Laadoga järwega ühes? 14. Mis jõed jooksewad
Kaspia merde? 15. Mis kaubaasjad wiakse Bene-
maalt wälja? 16. Kus pool on Benemaal palju soo-
sid? 17. Mis linnad on oma waabrikute pärast täht-
sad? 18. Musta mulla kubermangud? 19. Kantši
linnad. 20. Palju rahwast elab Wene riigis? palju
ühe ruutwersta peal? (§ 15.) 21. Mõned linnad
Wolga jõe ääres? 22. Steppimaa; kus? misfugune?
23. Mis jõed jooksewad Musta merde? 24. Wene
riigi suured koolid (uniwersitäätid). 25. Mis kuber-
mangud on wasta Musta merd? 26. Mitmes osa
maailma maad on Wene riigi järel? ja mitmes osa
maailma rahwast? 27. Sõjalaewa sadamad. 28. Mis
jõgi käib Pohlamaalt läbi? 29. Mis jõed tõusewad
Waldai mägedest? kuhu need jooksewad? 30. Pohla-
maa pealinn. 31. Mis jõgi jookseb Musta merde,
ilma et Benemaasse puudub? 32. Mis tead Soome
maast ja rahwast öelda? — ja nõnda edasi.

Baltimere kubermangudest iseäranis weel:

33. Tee tahwli peale Gestimaa, Liwimaa-
Kuuramaa-pilt peast! — paranda kaardi järele!
34. Palju rahwast elab siin? 35. Millal toodi risti
usk? 36. Kui suur on see maakond ja mis Euroopa
riigid sünniwad suuruse poolest senna kõrwa arwata
(§ 17)? 37. Keisi Helsingi linnast pitki randa Li-

bawi linna; nimeta seal juures merelähed, jõed kelle suust mööda tuled, ja linnad. 38. Kui suur on Eesti rahwa hulk? 39. Millal said need kubermangud Bene wallitsuse alla? 40. Eestimaa kreisid ja suuremad linnad. 41. Viivimaa kauba sadamad. 42. Keisi maad mööda Narvast Windawi linna; mis jõgedest käid üle, mis linnadest läbi? 43. Saared. 44. Kuuramaa kreisid. 45. Mõned Eestimaa sadamad. 46. Palju on järwi siin ülepea? palju Eesti-, palju Viivimaal? 47. Kolm kõige suuremat linna nimeta! palju on nende pered? 48. Kui wana on Tallin? 49. Millal wõeti siin Ewangeli-lutteruse usku wastu? 50. Palju on Lätti rahwast? 51. Kus on mägesid? kui kõrged? 52. Viivimaa kreisid. 53. Kus on raudteed? 54. Kõige wanem lin. 55. Kuuramaa sadamad. 56. Lõunapool põhja poole minnes nimeta nende kubermangude jõed. 57. Arwa wastastiku Soomemaa suurust ja nende 3 kuberm. suurust; tee nõndasamuti rahwahulgaga! 58. Keisi wet mööda Wirtsjärwest Kronstadi linna ja wet mööda sealt Suure Nowgorodi linna.

B. Idapoolne Euroopa.

Saksa keisririik.

§ 29.

Aastal 1870 saiwad 26 osariiki Saksa keisririigiks ühte pandud ja Preüsi kuningas Saksa keisriks seatud. Saksa keisririik on Euroopa südames. Näita kaardi peal ja nimeta Saksa riigi piired! Näita ja nimeta jõed, mis sealt läbi jooksewad! (§ 11—14).

Rahwast elab Saksa-riigis palju ja pakkult üheskous (§ 15). Need räägivad saksa keelt ja on lõunepoole enam katoliku (rooma) usku, põh-

japoole enam **ewangeli** (lutteruse ja kalwiini) **ustu**. Saksamaal hakkas **Martin Luterus** usu puhastamise tööga peale. Koolitamise ja kõige tarkuse poolest on Saksa-rahvas kõige ülem, aga ka käsi- ja waabrikutööde, põllu harimise, looma ja metsakasvatamise ja kauplemise poolest ei ole nemad tagasti. Raudteesid on väga rohkesti.

Maa on põhjapool **madal**, lõunapool **mägine**; mäed on rikkad rauast, hõbedast ja muundest metallidest. Seal on ka mittu hallikat, kelle wesi haigid parandab.

Kõige suuremad **osariigid** on need:

1. **Preüssi** kuningriik, kelle pealin **Berliin**.
2. **Sakseni** kuningr., pealin **Dreesden**.
3. **Baieri** kuningriik, pealin **München**.
4. **Würtembergi** kuningr., pealin **Stuttgart**.
5. **Elas-Lotringi** maal, mis hilja wast Prantsuse riigi käest ära wõideti, on **Strasburgi** lin, **Rheini** jõe kaldal.
6. Waata ka **Elbe** jõe suu pool **Hamburgi** linna mis oma laialt kauplemisega kuulsaks läinud, ja priilin ehk ise riik on.

Lisa: Saksa keisririigi 26 osariiki on suuruse poolest väga mitmesugused. **Preüssi** riigi suurust waata § 17. **Sakseni** kuningr. on palju vähem kui **Cestimaa** kuberm.; aga ses samas Saksenis elab 8 korda rohkem inimesi kui **Cestimaal**. — Ses ühes **Berliini** linnas elab peale 1,450,000 inim.; see on enam, kui 2 korda kõik **Cestimaa** rahwast arwata; ehk 26 korda rohkem, kui kõik **Tallinna**, ja 40 korda rohkem, kui kõik **Tartu** linna rahwast. — **Suuri linnasid**, kelle sees peale 50,000 in. elab, on Saksa keisririigis 25 tükki.

Linnadest pane weel tähele: **Preüssi** riigis **Meemel**, **Königsberg**, **Stettin** Lääne mere ligidal; **Breslau** Doderi jõe ääres; **Magdeburg** Elbe jõe ääres; **Frankfurt** Maini jõe ääres, mis Rheini jõesse kallab; **Hannower** Weeseri jõe aru juures; **Köln** Rheini jõe ääres; sealt ida poole **Elberfeld**, kelle ümberkaudne maa maabrikute poolt üks kõige tähtsam koht Saksamaal on. — **Sakseni** riigis on weel kuulus lin **Leiptsig** suure maailma laada ja laialt raamatute kauplemisega. Seal on ka Ewangeli-lutteruse usu missiooni selts aset — **Baieri** riigis on suured linnad: **Mugsburg** ja **Nürnberg** mõlemad wanaaegsed kaubalinnad. — Briilinnad, oma isewalitsusega on weel: **Breemen** Weeseri jõe suus ja **Lüübet** Läänemere edela poolses nurgas.

§ 30.

Austro-Ungria keisririik.

Austria keisri walitsuse al on kaks riiki ühendatud: Austria keisr. ja Ungria kuningr. Waata § 17 nende suurst. — Näita ja nimeta selle riigi piired, mäed ja suuremad jõed. (§ 11—14).

Rahwas ses riigis on segamini Germaani (Saksa), Madtsiaari (Ungria) ja Slaawi suguseltsi, wäga mitme keelemurdega; alam rahwas elab idapoolses jaus weel suure rumaluses. Suurem hulk rahwast on katoliku usku, ja saab oma elamist põllutööst ja looma kaswatamisest, kaa mäekaewandamisest; sest mägedest leitakse rohkestes kulda, hõbedat, tina, waski ja soolakivi. Austria pealin on Wiin, Ungria pealin Pest.

Lisa: Böömia maakonnas on veel suur lin
Braag; Adria mere ääres kaubalin **Triest.**

§ 31.

Sweitsi wabatriik.

See on peaaegu nii suur, kui Liivimaa kuberm., seisab otsekui kants väga kõrge **Alpi mägede** peal teiste riikide wahel. Näita ja nimeta need riigid! Mägede peal on mõne suure jõe hallikad. Mis jõed? (§ 14). Mäed waata § 13 ja lisa.

Rahwas on 2 osa **Saksa-rahwas**, 1 osa **Prantsuse** ja **Itaalia** rahwas, ja sedamööda on ka nende keele murded. Suurem jagu on **Ewangeli** (kalwiini) usku, vähem katoliiklased. Koolide eest peetakse väga hästi hoolt. — Et mägede peal head karjamaad on, siis on **Sweitsimaa loomadki** ilusad ja kuulsad; aga wilja ei kaswata see maa mitte oma tarbekski Palju elawad seal aina kätte tööga (riide kudumine, uuride ja juustu walmistamine).

Sweitsi wabatriigis on 22 kantooni ehk osariiki. Kuningat ei ole neil, waid rahwas walib enese seast ise oma ülema walitsuse liikmid. Pealin on **Bern.**

Lisa: 1. Muud linnad, suuremad, kui pealin, on veel: **Zürich** (kirjutatakse Zürich) ja **Genf**, kumbki linna nime kandwa järwe ääres; **Baasel** Rheini jõe ääres, Sweitsimaa ülem kaubalin ja suur kool.

2. Rheini jõe ääres, Sweitsi ja Austria wahel on üks weike **würstiriik**, **Lichtenstein**, hea mõisa suurune, aga ise riik.

§ 32.

Hollandi kuningriik.

See on üks madal maa, suure jõe suu ümber, mere ääres. — Mis jõgi? mis meri? Näita ja nimeta, mis riikide wasta piired käiwad?

Rahwas on Saksa rahwa sugu, ja keel saksa keele sarnane; enamiste on nemad Ewangeliku usku, ja kuuljad selle läbi et wäga kanged töö ja puhtuse peale. Seal pruugitakse palju seepi, sest nad küüriwad uulitsadki ja majade seinu. Et maa wäga madal on, siis ehitawad mere ääre suuri wallisid wee upputuse wastu ja teewad palju kraawisid maa kuivatamise pärast. See on kõik kui ime asi näha. Metsa ei ole seal; looma kaswatamine, kauplemine, põllutöö, laewa ehitus ja kalapüüd (hollandi heringid) on, miska nad elawad. Pealin on Amsterdam, suur kaubalin.

Näha: Rotterdam on lin, kus laewad kõigest maailmast kaubaga (kohwi, suhkur) käiwad.

Hollandi riigi järel on weel mittu saart Aasia-maa lõunapoolses otjas, ja Ameerikas üks weike maa-fond ja mõned saared.

§ 33.

Belgia kuningriik.

See oli enne Hollandi riigiga ühes. Piireks on ühelt poolt meri, muidu wõõrad riigid. Näita ja nimeta neid!

Belgia on see maa, kus rahwas kõige enam pakil kous elab (läbisegamine 1 ruutwersta peal

200 inim.). Waata § 15 ja § 17. — **Rahwas** on Saksamaa-rahwa sugu, muißt ka Prantsused; usu poolest katoliiklased. — Belgia on hea wiljamaa ja hoolega haritud; aga lõuna poole on ta mägine ja sealt leitakse kiviisüsi ja rauda. Sestap on Belgias väga palju **waabrikuid** ja raudteesid ja suur kauplemine.

Pealin on **Brüssel**.

Viisa 1. Pealinnas üffi elab nii palju rahwast, kui kõiges Gestimaas kubernangus. Suured waabrikulinnad on weel: **Antwerpen**, **Gent** ja **Lüttih**, igaihes peale 100,000 inim.

2. Belgia, Saksa ja Prantsuse riigi wahel on weel weike riik: **Luxsemburg**, ise walitsusega. Hollandi kuningas on selle riigi würst.

§ 34.

Prantsuse riik.

Enam kui pool seda maad on madalmaa. Kõik see maa seisab kabe mere wahel (mis mered?), muidu puudub teiste riikidesse; peale seda on weel **Korsika** saar selle riigi järel. Näita ja nimeta Prantsuse **piired**, **mäed** ja **jõed!** (§ 11—14.)

Rahwas räägib siin oma ise keelt ja on enamiste katoliku usku; koolitamise poolest on alam rahwas weel väga tagasi. Põlluharimine (nisu) on hea korra peal, ja maa on wägew ning **ilmad** pehmed; wiina- ja wiljapuud kannawad uhked **wilja** ja lõunapoole kaswatatakse õlipuud ja sigitakse siidi-ussi. Tuba sest tuleb

selle maale rikus, aga selle juure tuleb veel rahwa osamus kunstliku kätte- ja waabriku tööde peale ja nende laialt kauplemine. Rahju, et rahwas wäga edew ja uhke on.

Prantsuse riik seisis 1870 = ma aastani keisri (Napoleoni) walitsuse al, nüüd on ta wabatriik, selle üle rahwa walitud president walitseb.

Pealin on Pariis, ligi 2 miljoni inimes- tega. Ses ühes linnas nii palju rahwast, kui meie kolmes Balti kuberm. ühtekokku.

Lisa 1. Prantsuse maa on 86 kubermanguks ärajautatud, mis seal departemangideks nimetatakse. — Kõige suuremad linnad on weel: **Liong**, siidi waabrikutega, Rhoone jõe ääres. **Bordoo**, kaupleb joodawa wiinaga. **Marselj**, Wahemere ääres; esimene Prantsuse kauba sadam; ja muud teised weel. (Prantsuse keele kirjutatakse need nimed nõnda: Lyon, Bordeaux, Marseille.)

2. Teistes maajagudes on Prantsuse riigil weel mõned maakonnad, nii kui **Aafrikas** Ameerika maa; **Astias** asutused Ida-Indias (Gest- ja Taga- Indias); Ameerikas ja Austraalias mõned maakonnad ja saared.

§ 35.

D. Põhine Euroopa.

Kõik need 3 riiki siin (§ 16) on pool- jaared ehk saared. Rahwas on Germaanid (Saksamaa rahwa suguseltsi) ja iga riigis on oma keelemurre, mis aga kõik saksa keelega ühe sugused wõsud ühe kammu peal on.

Rootsi-Norra kuningriik.

Siin on ühe kuninga al kaks riiki **Skandinaavia pooljaare** peal, kus ühelt poolt aga maa, muidu meri igalt poolt piireks on. Näita ja nimeta piired!

Rahwas on luteruse usku ja elab suure maa kohta arwemalt, kui muidu Euroopas; sest 8 inimest tuleb siin 1 ruutwersta peale. (Waata § 15.) Põhjapool elab Lappu rahwas, kes põdra karjadest waest wiisi elab.

Lääne mere ääres on maa madal, wasta Atlanti ookeani tõuseb pitkamisi väga kõrgets; seal (Norramaal) on kõik mererand kõrge kalju, täis merelahti (wjordid) ja kaljusaari (skäärad). Kull jõgesid jookseb Läänemerde, järwi on väga palju. — **Ilmad** on Atlanti mere ääres palju pehmemad kui idapoolses rannas (§ 8, lisa). Wiljamaad on wähä ja rahwas elab kõige enam looma kaswatamisest, kalapüüist (heringid), laewa reisudest ja mäekaewandamisest (raud ja wass).

Rootsi pealin on **Stokholm**, kus kuningas elab; Norra pealin on **Kristjaania**.

Viia. 1. Lõunapoolses Rootsis on **3 järwe** (Määlari-, Weeneri- ja Wetteri-järm), need on jõgede ja kanaalidega ühendatud ja nende kaudu sünnib wett mööda Lääne merest Saksa merde minna. Lääne meres on **2 Rootsi saart**: Dölandi ja Gotlandi saar.

2. Rootsi riigi järel on keskmisses **Ameerikas** (Lääne-Indias) üks weike saar.

§ 36.

Daani kuningriik.

See riik on kolmes jaus: 1) mandrimaa külles **Jüüti** poolsaare põhine ots; 2) sealt ida poole Lääne mere saared: **Seelandi** saar, **Wüü-**
nen saar, **Laalandi** saar ja muud; 3) ookeani saared: **Waaröör** saare-kobar ja **Islandi** saar.

Rahwas on siin **Evang.** = luteruse usku, elab põllutööst, laewa reisuft ja kalapüüft. Lääne-mere saarte peal on kena wiljamaa.

Pealin on **Kopenhaagen**, **Seelandi** saare peal.

See lugu on ookeani saartega. **Waaröör** saared on suurem hulk tühjad kaljud. — **Is-**
landi saar on suurem kui **Gesti-**, **Piivi-** ja **Kuuramaa** ühtekokku; ta on mägin, mitme wulkaaniga (**Hella**) ja ühe palawa wee hallikaga (**Geiser** hallikas). Ilmad on seal külmad, nõnda et wilja ei kaswa. Karjamaa (**lammastele**) ja meri on rahwa põllud.

Tija: Daani riigi järel on Ameerikas **Gröön-**
landi maa ja mõned weikesed saared.

§ 37.

Inglis ehk Britannia riik.

Kaardi pealt leiad siin 2 suuremat saart (**Suur Britannia** ja **Irlandi** saar) mitme wä-
hema saarega. Näita ja nimeta mered ümber-
ringi! Waata § 11—17.

Rahwas on Suures Britannias Ewangeliusku, Irlandi saares katoliku usku. — Raks asja on, kelle poolest Ingliseed kõikidest üle on: 1) nende laewade tallitus ning otsata kauplemine, 2) nende waabriku tööd (raudriistad; poomwillane ja willane lõng ja riie). Aga ka nende kalapüüd on väga suur; ja põllutööd ja loomade kasvatamist sünnib igaühele sealt õppima minna. Kuulsad asjad on ka inglise kiwisööd ja inglise raud.

Maa on lääne poole mägisem, ida poole madalam; aga rannas on igal pool palju neemesisid ja lahti ja need teevad, et Inglise riik sadamatest rikkam on, kui muud maad. Jõesid ei ole siin mitte pikki, aga kõik sügavad ja mitme kanaaliga ühte köidetud. Need laewateed aitavad samuti, nagu hulk raudteesisid, kaupa igale poole wedada. — Väga kiidu väärt on ka Inglise rahwa misjoni töö ja nende Piiblikogudused, kelle läbi nemad Jumala sõna laialt wäljalautawad. Irlandi saare rahwas on wäesem ja tuimem, kui Suures-Britannias.

Inglise riik on 3 kuningriigist kokku seadud, aga need on kõik ühe kuninga (prõua) walitsuse al.

1. Inglise kuningriik: Pealin London, kus peale 3 milj. inimesi elab. Selle ühe linna rahwahulk peaaegu nii suur, kui kõige Hollandi kuningriigi pere, ehk pool suurem, kui kõik Eesti ja Lättirahvast ühtekokku. Iga weerand tunniga sünnib Londonis 3 inimest ilma ja sureb 2.

London on kõigejuurem lin maailmas. Seal käib Themse jõe alt maa alune tee ehk tunnel.

2. Shottimaa kuningriik: pealin Edin-
burgh.

3. Irlandi kuningriik: pealin Dublin.

Liia. 1. Suured linnad on weel a) Inglis-
maal: **Birminghäm** ja **Sheehwiilt**, kus raudasju
tehasse; **Liverpuul** (500,000 inim.) Londoni järel
suurem kaubalin; **Wäntjester** poomwilla kudumise-
ga; **Hull** kaupleb kõigeenam meie ranna sadamatega. —

b) Shottimaal weel: **Gläsgo** (500,000 inim.) waa-
brikud, suur kool. — Nende linnade nimesed saawad
inglis wiisi nõnda kirjutatud; Birmingham, Sheffield,
Liverpool, Manchester, Hull, Glasgow).

2. Inglis riigi järel on muidu weel; **Güroo-
pas: Normanni saared** Prantsuse rannas; **Sib-
raltari** kants, Hispaania rannas Wahemere juus;
Malta saared Wahemere keskpaigas.

Balju enam maad, kui Güroopas, on Inglastel
weel teiste maailma jagudes: **Ameerikas** põhine
pool Põhja-Ameerikat ja mitu saart ja maakonda.
Astias Gess-India ja mõni wähem koht. **Aahwri-
kas** lõunapoolne ots (Kapmaa) j. m. **Austraalias**
mitmed asutused.

Kui kõik Inglis riiki üle maailma ühte arvame,
siis tuleb **kuues osa kõik maad** ja kuues osa **kõik
inimesi** seks arvata (waata § 18).

§ 38.

E. Lõunapoolne Güroopa.

Siin on 3 poolsaart 5 riigiga.

Hispaania kuningriik.

See on Pireneei poolsaares, kabe mere, ja

kähe riigi wahel. Näita ja nimeta **piired, mäed ja jõed!** (§ 11—14.).

Hispaneei poolsaar oli **wanal ajal** oma rihuse läbi kuulud, selle pärast tungis aega mööda mitu rahwasugu sinna peale, ka Araab-lased Aasiast üle Aahwrika maa; ja ta oligi kenna maa — Nüüd on **Hispaanlased** katoliku usku, räägiwad oma ise keelemurret, on koolitamise ja osawuse poolest tuimad ega pea üht meelt. Endine riigi au ja wägi on ammu kadunud.

Maa on enamiste **mägine**, mägede wahel kõrged seljandikud, kus talw väga külm ja suwi **põudne** on; jõgede ümber on wähä madalmaad. Põhjapool **rannas** on ilusad pehmed ilmad ja seal kasvawad wiljad ja wiinapuud; lõunapool rannas on ju Aahwrika kange palamus ja seal on ka palmid, õlipuud, poomwilla taimed, appelfinid ja suhkru pilliroog leida. Maa harimine on hooletu; loomade kasvamine wähe parem. Mäed annawad hõbedad, tina, elawat hõbedat ja muud **metalli**. Suurem osa meie **soola** tuleb ka Hispaaniast.

Pealin on **Madrid**, kus kuningas elab.

Lisa: Suuremad linnad on weel **Bartse-loona, Malaga** (wiin), **Radis** (sool); kaubalinnad.

Hispaania riigi järel on igaihes maajaus natuke maad; kõige tähtsam on **kuuba saar** keskmisses Ameerikas. — Ennemuiste on Hispaania riik maadest nii rikas, nagu nüüd Inglisriik; aga kuidas rahwa waimu tuimus kasvab, nõnda riigi wõimus maailmas kahanes.

Portugalia kuningriik.

See on Hispaaniast ida poole. — Näita ja nimeta piired! Maa ja rahvas lähewad Hispaaniaga ühte. — Pealin Lissabon Taaho jõe suus.

Lisa: Oporto lin kaupleb palju joodawa wiinaga. — Portugaalia wägi ja auu oli ennemuine ka suur. Nüüd on selle riigi järel weel mõni saar ja maakond **Nafias** ja **Nahwrikas**.

§ 39.

Itaalia kuningriik.

See läheb Appeniini poolsaarega ühte, kui **Sardiina** ja **Sitfiilia** saared juure arwatakse. Näita ja nimeta piired, mäed (ja wulkaanid) ja jõed! (§ 11—14.).

Rahwas elab Itaalias paktsult üheskous, on katoliku usku, waimu poolest aga wähä haritud; sest nüüd wast hakatakse alamat rahwast foolitama. Kunstliku tööde peale on seal wanast ajast alati osawaid mehi olnud.

Maa on enamiste kõik mäGINE; üks suurem madalmaa on põhjapool otsas, Alpi ja Appeniini mägede wahel, pitki Boo jõge. Sel madalmaal on palju jõgesid ja järwi ja maa on **wiljarikas** (nisu, riisi, wiljapuud). Lõuna-poolses Itaalias kaswawad soojamaade wiljad, nagu Hispaanias. Mägedest saab marmori kivi, rauda, wääwlit.

Pealin on **Rooma**, 2500 aastat wana. Seal elab kuningas; sealsamas ka paawst, kato-

liku usu ülem piiskop, kellel enne oma riik (kirikuriik) oli. Rooma lin on Tiberi jõe ääres, wataaegsid ehitusi täis, ja nüüd elab seal 250,000 hinge sees. **Neapoli** lin on kõige suurem Itaalia lin (450,000 inim.) tulepurstaja Besuwi ligidal. **Veneetia** lin, Adria mere põhises otsas, hulga saarte peale ehitatud.

Lisa: Aastal 1870 jäi kõik see poolsaar üheks kuningriigiks. Ennemuiste oli seal palju weikesid riiksid, kellel enne nimetatud linnad (ja veel **Turiin**, **Mailand**, **Bloorents** j. m.) pealinnadeks olid. — Pane weel tähele: **Stranto** wain wiib Adria merest Bahemerde; **Messina** wain on Itaalia ja Sitsiilia wahel.

Appeniini poolsaare peal on weel üks weike **wabatriik**, **Mariino** nimi, kaardi peal mitte enam kui üks punkt.

§ 40.

Balkani poolsaar tuleb nüüd oma 6 riigiga wiimaks kätte. Põhjapoolt seisab see Euroopa kerega ühes; ida lõuna ja lääne poolt on mered. Näita ja nimeta need mered ja nende kitsused! (§ 11.)

Kõik Balkani poolsaar on üsna mägine; ilmad on wäha wilumad, kui Itaalias, siiski kawnis pehmed, nõnda et nisud, tubakas ja wiinapuu igalpool, ja lõunapoole ka kõik sooja maa wiljad kasvawad. Maa harimine on waene, loomade kasvamine wäha parem. Kunstliku käsitööd palju ei tehta. Enam weel, kui Hispaania ja Itaalia näitab see maa, et kallid Sumala ilmad ja maa annid ei aita, kui rahwas ise laisaks ja rumalaks jääb. Wanal ajal oli

rahwas siin ja Staalias oma mõimuse ja tarkuse poolest väga kuulus.

Kreeka kuningriik.

See on Balkani poolsaare lõunapoolses ot-
sas ja maakaart näitab siin 2 jägu maad, keda
Korintuse laht äralahutab ja Korintuse maakit-
sus ühte peab; peale seda on kabel pool **hulk
saari.** — Rahwas on muist veel wana Kreeka-
rahwa sugu, räägib oma keelemurret, on usu
poolest ristirahwas, aga väga harimata ja te-
rane kõige rööwimise töö peale.

Pealin **Atena**, kus palju wana aegade
mälestusi on ja veel alati maa seest leitakse.

§ 41.

Türgi kuningriik.

See riik on Kreeka riigist põhjapool ja
wahemeres on veel **Kreeta** saar tema järel. —
Pealin on **Konstantinoopel**, kus peale 1,000,000
hinge elab.

Türgi riigi alamad on suurem osa risti-
inimesed (Slaawi sugu), vähem osa Muhameti
usku (päris Türklased). Ristirahwa põli on seal
väga raske; Maawalitsus ja seadus on kõik
ripakil. Enne puutus Türgi riik Donau jõesse,
aga nüüd mitte enam, sest põhjapool on nüüd
ise riigid.

Need vähemad riigid on:

- 1) **Serbia** kuningriik.

2) Rumäania kuningriik (Balahhia ja Moldau maad).

3) Bulgaaria würstiriik (Rumäaniaft lõuna poole). Oli enne paljas Türgi maakond, aga sai aastal 1878 priiks.

4) Monteneegro würstiriik, wasta Adria merd.

Serbia, Rumäania ja Monteneegro olid enne Türgi keisri ehk sultani ülewaatamise all, ühed „wäfalli riigid“, aga saiwad ka aastal 1878 sest lahti.

Näita Türgi riigi ja wähema riikide piired!

Täsa: Türgi riigi maakonnad Euroopas on: Rumeelia, Bosnia, Albaania, Tessaalia ja saared. (Bosnia on praegu Austria riigi juhatusel all.)

Türgi riigi järel on veel **Aasias** palju maad (Müstast merest kuni Araabia maale). **Aahwrifas** on Egiptuse maa ja mõned muud maakonnad põhjapool rannas Türgi ülewaatamise all. — Üks ainuke osa Türgi riiki on aga Euroopas, 9 osa on Aasias ja Aahwrifas.

§ 42.

Meeletuletamiseks üht ja teist.

1. Tee tahwli peale Hispaania riigi pilt! — ja paranda kaardi järele! (Tee weel muude riikide pildid).
2. Inglisrahwa tallitused ja kaubaasjad! 3. Nimeta ja näita Saksa keisririigi suuremad osariigid ja nende pealinnad. 4. Kas tead ühte linna, mis ühtlase ka ise riik on? 5. Endised Türgi wäfalli riigid. 6. Riigid, kellel palju saari on? 7. Kui suur on Prantsuse riigi maa? Itaalia? Kreeka? j. m. (§ 17.) 8. Keisi laewaga Beeterburgist Konstantinoopoli linna; mis meredest käid läbi? mis jõgede suust käid mööda? mis sadama-

linnadest? mis saartest? 9. Alpi mäed; üks mäe-ots; kui kõrge? 10. Kõige suuremad linnad ja nende pere suurus? 11. Saksa feisririik; millal sai üheks? 12. Mitmes osa maailma ja kõik rahvast on Inglis riigi järel? 13. Kus saab keeva wett ilma pajata? 14. Kaks laewateed Stokholmist Kopenhaagenisse. 15. Kui wana on Rooma? 16. Mis riikidel on teistes maajagudes maad? 17. Kus on head kiviüsi? 18. Kus põllutöö hooletu? 19. Kõige suurem lin ja tema pere? 20. Mis maad on kuulsad oma laewa tallitusega? 21. Millal sai Tallin asutatud? 22. Keisi maad mööda Sissabonnist Moskwa linna; mis riikidest saab läbi? mis linnadest? mis jõgedest ja mägedest üle? 23. Kus elab rahwas paksult? 24. Kui suur on Irlandi saar? 25. Inglis riigi üksikud maakohad Euroopas? 26. Kus peab rahwas mereuputuse eest hoidma? 27. Kust saame heringid? kust soola? kust appelsinid? 28. Kus elab rahwas arwalt? 29. Mis maad on kuulsad oma karja kaswatamisega? 30. Pariisi suurst. 31. Kus maades ja linnades on palju waabrikuid? 32. Nimeta kõik Euroopa riigid ja pealinnad! 33. Kus pruugitakse rohkeste seepi? 34. Läänemere saared? 35. Mis riikide wägi ja au on wähenenud? 36. Millal sai Itaalia üheks riigiks? 37. Euroopa mäed ja nende kõrgus. 38. Prantsuse riigi jõed! Saksa riigi jõed! 39. Kus on wulkaanid? 40. Mis riigid on osariikidest kokkuseatud? kus on 2, kus 3 riiki ühe walitsuse al? 41. Kus on wabatriigid? 42. Urwa Berliini lin ja meie 3 Balti kubermangu teine teise kõrwa! 43. Mis on Germaanid, Romaanid, Slaawid? ja kus? — j. m.

§ 43.

II. Aasia (Azia).

700,000 ruutpen. suur, 790 milj. hingega.

Aasia on Euroopast ida poole, enamiste kõik põhjapoole ekwaatorid, ja puudub 3 tsoo-

nisse. **Aasia piired** on põhjapoolt: **Põhja-Jeämeri**. Sealt **Beeringi merekitsusest** läbi minnes tuleb idapool **Suur (waitne) Dokean**. Lõunapool on **India Dokean** Punase merega. Läänepool **Suetfi maakitsus, Bahemeri, Dardanelli merekitsus** ja sealt nõnda edasi, kuidas § 11 näitab.

Ühis: Näita ja nimeta Suure Dokeani ja India Dokeani jaub Aasia rannas? (§ 8.)

Aasia maajagu on nagu suur keha vähä liikmetega. Mõned pooljaared aga sirguvad meresse, nimelt: **Kamtsatka pooli.**, (Камчатка) idapool; **Taga- ja Gesti-India pooli.** **Araabia pooli.** lõunapool; **Beite-Aasia pooli.** lõunapool. — **Taga- ja Gesti-India** nimetatakse ühe nimega **Ida-Indiaks**. — Põhjapoolne Aasia külk on kõik madal, see on **Siberi madalmaa** (Сибирь). Keskpaike Aasia on kõik üks suur kõrgestik, kelle lõunapoolse sõrwa peal **Himaalaja mäed** on, kõige kõrgemad mäed maailmas (27,000 jalga kõrge). — Aasia keskmises kõrgestikust jooksevad igale poole suured jõed: **Põhja-Jeämerde:** **Ob jõgi, Jenissei jõgi** (Енисей) ja **Leena jõgi** (Лена); **Suure Dokeanisse:** **Amuuri jõgi** (Амурь) ja **Tantseliang jõgi;** **India Dokeanisse:** **Indus ja Ganges jõed.** Läänepoolses Aasias on muidu veel tähele panna need jõed: **Gühwrat ja Tiigris** Persia lahte (endisel Mesopotamia maal); **Kanaani maal Jordani jõgi,** mis Liibanoni mägedest tuleb, **Geneetsareti** (ehf

Galiläa) järvest läbi ja Surnud-Merde jooksel. Suuremad järved on: **Arali** järv (Kaspia mere ligidal) ja **Baikali** järv (Байкальское озеро) (Jeenissei jõe hallikate juures).

Asia on **kätti** ja pesapait, kust inimese sugu on väljatulnud, seal elas Israeli rahvas, sealtski tuli esite ewangelium. Nüüd on Asia rahvas enamiste **paganad**, muist ka Muhameti wale usku. Aga seal kuulutakse mitmes kohas juba armu õpetust, kõigerohkem Gesti-Indias. — Seltsi järel (§ 9) on 3 osa rahwast Mongoolid, 2 osa Kaukaasia seltsi.

Alima (ilmad) on suures maajaus mitmesugused: põhjapool kanged külmad, lõunapool soojad ilmad, aga keskmisses kõrges Aσίας wilumad kui Euroopas, sest et mereõhk ligi ei saa. Nõnda on ka **taimed** ja **kasud**: põhjapool sammal; keskmisses jaus mitmesugused puud, lõunapool uhked sooja maa palmid, **wirtsrohud** (pipar), **suhkur**, **kohwi** (Araabias), **thee** (Hiinamaal) j. m. Asiast on pärit meie **leitwawiljad** ja **wiinapuu**; sealt on **hooste**, **weiste** ja **kanade** sugu toodud. (Waata § 6, lisa.)

Suuremad **maakonnad** ja **riigid** Aσίας on: 1. **Wene** Asia (Siberist kuni Kaukaasiast saadik). 2. **Türgi** Asia (wasta Bahemerid.) 3. **Inglis** Asia (Gesti-India j. m.) 4. **Hiina** keisririik idapoolses jaus. 4. **Jaapani** keisririik, idapoolse saarte peal.

§ 44.

Lisa: Aasia riikidest laiemalt.

1. **Wene riigi** järel on Aasias 1) **Siberi** maa (Сибирь), pitki Põhja Jäe-merd, on see maa, kuhu meilt kurja tegijaid trahwiks wiaakse ja kus suurema süü tegijad maa al mäekaewandustes elu otsani tööd peawad tegema. Siberis on nii vähä rahwast, et läbisegamine 1 ruutpen. (see on 49 ruutwersta) peale ei tule enam kui 2 ehk 3 inimest. **Linnad** on: **Tobolšk** (Тобольскъ), **Irkutsk** (Иркутскъ); ja Amuuri jõe ääres **Blaagowestfensk**. — **Hõbeda** ja tina kaewandused on **Nertsinskis** (7000 wersta Peeterburist kaugel). — **Turkestani** maa (Туркестанъ) **Marali** järwe ümber **Taskenti** linnaga (Ташкентъ): **Teek-Turkmeeni** maakond, kus pealin **Geok-Depee** aastal 1881 ärawõideti. 3) **Kaukaasia** mägimaa (Кавказъ); linnad on **Tihwliis** (Тифлисъ) ja **Kars** (Карсъ). — **Wene-Aasia** on nii suur, et kõik Eüroopa ligi 2 korda sinna sisse mahuks.

2. **Inglis** riigi järel on muist **Taga-India** ja kõik **Gest-India**, kus hulk suuri linnasid on, nii kui **Kalkutta** lin (760,000 inim.), **Bombaj** (650,000 inim.), **Maadras** (400,000 inim.). — Lühem laewatee Eüroopast Ida-Indiasse käib nüüd Suetši kanaalist läbi.

2. **Türgi** riigi järel on: **Weike-Aasia** (Smirna lin), **Ranaani maa** (Jeruusalem lin), **Siiria maa** (Damaskus lin) ja kõik see Aasia nurk Araabiast ja Kaukaasiast saadik.

4. **Saared** lõuuapoolse Aasiamaad on **Hollandi** riigi (Sunda saared) ja **Hispaania** päralt.

Päris Aasia riikidest waata weel:

5. **Hiina keisririik**, idapoolne ja kestmine Aasia. See riik on neljas osa kõigest Aasiast ja väga perekas, sest enam kui pool kõik Aasia rahwast elab siin. Hiina rahwas on üsna paganad; aga neil on oma wanaaegne tarkus ja tundmine, mis koolides õpetakse; nende **ABD** sees üksi on 40,000 tähte õppida.

Naese sugu on Hiinamaal alwaks peetud ja tütarlapsi hufatakse palju kohe pärast sündimist. Hiinlased on väga eneste peale uhked ja wihtawad Eurooplasi ja nende õpetusi. Njavad on nemad mitme kätte töö peale (kivi riistad). Kauplemine on kõigeenam tee ja siidiga.

Hulk **linnasid** on Hiinamaal, kus poolteist ja poole miljoni kaupa rahwast elab. Pealin on **Pe-king**, suur kaubalin **Kanton**.

6. **Jaapani keisririik** idapoolse jaarte peal, on peaaegu nii suur kui Prantsuse riik. Saarte peal on hulk wulkaani mägesid, aga ka palju head põllu- maad; mägedes on rohkestest metallisid. Japaanlased on weel targemad ja osavamad kui Hiinlased, aga mitte nõnda iseennast täis, waid püüawad Euroopa tarkusest õppida: nad on paganad.

Pealin on **Jeddo**, poolteist milj. hingega.

7. Muud riigid, nii kui **Versia riik**, lõunapoolse Kaspia järwe, kus pealin Teheraan; siis need mitmed riigid Taga-Indias ja Araabias, ei ole mitte nii tähtsad.

§ 45.

III. Aahwrika (АФРИКА).

540,000 ruutpen. suur, 190 milj. hingega.

Aahwrika maajagu on kahel pool ekwaatorit ja igalt poolt wasta merd, muud kui Suetsi maakitsuse läbi seisab ta Aasiaga ühes; ja sealgi käib nüüd suur (aastal 1868 kaewatud) kanaal läbi laewade tarwis, otse India Dookaanist Bahemerde. Näita ja nimeta Aahwrika piired! (§ 8.).

Kui Aahwrika pilti kaardist waatame, siis näitab see maajagu nagu pitkerkune kehaklomp.

Suuremaid poolsaari pole siin, aga kõige suurem **jaar** on **Madagaskar**, India Ookeanis.

Suurem osa **Aahwrikat** on mägimaa ja kõrgestik. Põhjapool on **Atlas-mäed** j. m. Sealt lõunapoole on otsata liivakõrb **Sahaara**, suurem kui pool Euroopa. Külap Sahaara oli ennemuiste merega kaetud; nüüd on seal selge tuisuliiv ehk kaljukruus, kui arwaste mõned hallika kohad (**oasid**) puude ja rohuga leitakse. Kameelide seljas käiakse siin suure waewaga teed. Sahaara kõrwest lõunapoole on **Suudani mäed**, ja sealt lõunapoole on kõik maa kõrge ja mägine. Aga see maa on meile enamiste weel tundmata. Arwaste julgewad Euroopa reisijad Aahwrika sisse tungida, sest paganate tagedus ja palaw ilm keelawad seda ära. — Aahwrika lõunapoolse otsa nimi on: **Kapmaa**.

Suuremad jõed on: **Niiluse** jõgi (Egiptuse maal) jookseb Wahemerde; aga Atlanti ookeanisse **Niiger** jõgi (jookseb Güinea lahte), **Kongo** jõgi (ekwaatorist lõuna poole).

Rahwas on enamiste musta ihukarwaga **neegrid** (Etioopi seltsi. § 9.). Põhjapool rannas elawad ka walget karwa inimesed. Neegrid on mittu suguseltsi, ja need sõdiwad palju iseksis. Sõdades saab neid väga palju hukka; ja neid võib weel rohkem olla, keda pärisorjaks müüakse ja wõõra maadesse wiiakse, et küll Euroopa riigid seda püüawad keelata. Aahwrikas on pagana pimedus (rop elu, wägivaldsed teud, inimeste ohwid, tapmised) väga kole, ega pole

rahmal mingisugust waimu harimist, tundmist ega osamust näha. Pole neil õiget maja ega põldu, pole kindlamaid linnasid ega riigi seadusi. Raha eest pruugitakse kauplemise juures asju (riiet, soola, perlid j. m.).

Ilmad on Aahwrikas väga palamad ja kes pole nendega õpinud, sellele tuleb pea tõbi ja surm. Talwe ei ole, waid selle eest on tük aega kanget wihma, mis siis lõpmata maha tuleb. **Laimete** kasu on uhke ja ilus (§ 6, lisa). Metšades elab elewant ja muud loomad; ka kiskujad loomad (löwi, bühwel-härg); jõgedes elab kardetaw krokodil ja niilus-hobune. Koduloomad on: lanmas, kameel, weiksed. Suureks wae waks ja nuhtluseks on: ussid; rohutirtsud, termiidid (ühed sipelgad, kes hoonid ja majaasju puruks näriwad); moskiitod (ühed tigidad seased) j. m. — **Rauba asjad** on: elewanti hambad (elhwenbein), looma nahad, willad, poomwillad, õli, kohwi, kuld ja — paraku ka pärisorjad.

Kõige suuremad riigid ja maakonnad on: **Egiptus** Niiluse jõe ääres; **Alseeria** maa (firj. Algieri) põhja rannas; **Kapmaa** lõunapool otsas.

Lisa: Riigid ja maakonnad laiemalt: **Põhja-pool** rannas. 1. **Türgi** 3 wasalli riiki: a) Egiptuse riik (pealin Kahirow; kaubalin Aleksandria), b) Triipoli riik, d) Tuunisise riik. 2. **Prantsuse** riigi järel Alseeria maa. 3. Reisiririik **Marokko**, ise riik. — **Lõuna poole:** 4. **Inglis** riigi pärast Kapmaa (ja Naatal). 5. **Madagaskari** kuningriik, kus palju ristirahwa kogudusi on. — Rannas igalpool on Euroopa riikide asutust; seestpidises Aahwrikas on hulk

weikesid Neeгри-riiksid. — Länne-ranna **saared** on: Moorid ja Kapwerdi saared (Portugaalia järel); Kanaari saared (Hispaania järel); Kanaari saarte hulgas on weike **saar Berro** (§ 5, 2).

§ 46.

IV. Ameerika (Америка).

740,000 ruutpen. suur, 84 milj. hingega.

Maakaart näitab, et Ameerika on kahe ookeani wahel, puudub 4 tsoonidesse ja on kahes jaus; Põhja-Ameerika ja Lõuna-Ameerika, keda **Baanama** maakitsus (35 wersta lai) ühendab. Näita ja nimeta piired. (§ 8.)

Ameerika läänepoolne rand näitab filmanähtawalt sirgem ja õigem, kui idapoolne. Idapoolne käib rand enam nurgeti ja loogeti. Waata seal põhjast tülles: **Gröönlandi** saar, Bahwini laht, Hudsoni laht, **Labradori** poolsaar, **New-Bundlände** saar, **Mehhiko** laht (kirj. Mexiko), ja **Lääne-India** (Antilli) saared. — Lääne rannas on kõige tähtsam põhjapool nurgas **Alaska** poolsaar ja **Aluuti** saarerida.

Mägedeft on Ameerika küll rikas, aga fiiski on fiin enam madalmaad, kui mägimaad. Madalmaas on mõned üksikud mägestikud, aga pitki kõik läänepoolist randa jooksewad ahela wiisi põhjast lõunani **Kordiljeera mäed**, kelle kõige kõrgem ots (Pitt Soraata Lõuna-Ameerikas) peale 23,000 jalga kõrgeks tõuseb. Kordiljeeradest kaewatakse kõiksugu metalli ja seal on mitu wulkaani. (Urwa Kordiljeerad, Himaalaja ja Alpid wastastiku! § 43 ja 13.)

Nii suuri ega sügawaid jõgesid pole kuski, kui Ameerikas. Põhja-Ameerika jõed: **Loorentsi** jõgi viib viie järve mee merde; kabe viimse järve wahepaigas on kuulus Niagaara joa-rüngas (160 jalga kõrge). Veel **Misissipi** jõgi mitme aruga. — Lõuna-Ameerika jõed on: **Maranjon** ehk **Amatsooni** jõgi, 5400 wersta pikk, kõige suurem jõgi maailmas. (Arwa Wolga jõgi seia kõrwa! § 14.). **La-Plaata** jõgi (kus Uru-guai ja Paraguai jõed kokku jooksewad). — Need madalmaad jõgede ümber on suured **laaned**, kas põlise suure metsa al (metsa laaned, kelle nimi ka: selwad), ehk kange rohuga kaetud, kus hulk loome elab (rohu laaned, ka ljanod, ehk pam-pad), kui wihmasel ajal jõed tõusewad, siis on neis laanetes suured upputused; aga palawal ajal kuivab rohi ka üsna ära.

Ameerika sai wast aastal 1492 leitud (uus maailm; leidja oli Kristow Kolumbus). Enne seda elas siin igalpool **Ameerika pärisrahwas**, wafepunast karwa (§ 9), keda ka Indiaanlasteks nimetatakse. Nende hulgast olid wanaste kõige enam haritud Beeru rahwas, kelle üle „inkad“ walitsesid. Nüüd elab ülejäänud Ameerika rahwas mitme saa sugukonnas, iga sugukonnal pea-aegu oma keel, oma pealitud. Nad on paganad, ei taha palju õpetust wõtta, wihkawad Euroop-lasi, kes nüüd igal pool elawad, ja toidawad endid metsas linnu jahiga. Nende hulgas on ka niisugusi sugukondasid, kes inimesi sööwad. Et nad waimu harimist ja õpetust põlgawad, see

jääb neile hufatufeks: ühtepuhku jääb nende hult wähemaks, ja wõib kül olla, et üsna äralõppewad. — **Gürooplased** on aega mööda Ameerika maad hakkanud täitma. Põhja-Ameerikas on kõige enam Inglise ja Saksamaa rahwast (ewangelisti usku); Lõuna-Ameerikas enam Hispaania ja Portugaalia rahwast (katoliku usku). Siis on Ameerikas weel palju **neegrid**, keda pärisorjaks sinna toodud, aga kellele Põhja-Ameerikas priius on kingitud. Uuemal ajal wiiaakse ka palju **Hiinlasi** sinna töörahwaks.

Kliima (ilmad) on tšooni mööda mitmesugune; aga ühe laiuse-sihtide wahel on Põhja-Ameerikas wilum ilm, kui Güroopas; ja Lõuna-Ameerikas wilum, kui Aahwrikas. Keskmises Ameerikas jääb palju inimesi palawa ja niisuguse läbi tõbijeks (kolla tõbi). Meie leimawiljad on Güroopast Ameerikasse wiidud ja kaswawad seal heaste; aga **kartuhwid** on Ameerikast meile toodud. Wäga kuulsad on **Ameerika kasudest** muidu weel: tubakas, kohwi, suhkur ja **poomwillad**. Meie koduloome ei olnud Ameerikas enne mitte olemas (ei lüpsiloome ega hobusid), neid wiidi Güroopast: nüüd elawad nad seal rohulaantes hulgaliste nagu metsloomad. Kalid kawa, **kulda**, **waste**, kiviisüsi ja muud sedasarnast on Ameerikas rohkest. Et see maajagu sedawiisi taimete kasust, loomadest ja metallidest väga rikas on, siis pole imeks panna, et kauplemine seal väga suureks on läinud.

Suuremad maakonnad ja riigid on siin:
 1. Põhja-Ameerikas: a) Inglis-Ameerika, wasta Põhja-Seeimerd. d) Ühendatud riigid, kus 37 wabatriiki ja 12 maakonda ühe ülema walitsuse al on. b) Mehhiko (firj. Mexiko) wabatriik.
 2) Lõuna-Ameerikas: Brasiilia feisririik, ja mitu wähemat wabatriiki.

§ 47.

Pisa: 1. **Ühendatud riigid** Põhja-Ameerikas ostsid Wene riigi käest hiljaaegu endist Wene-Ameerika wasta Beeringi merekiust. — Põllutöö, karjad, waabrikud, raudteed, laewad — need on, mis ka ühend. riigid wägewaks läinud. Kuuljad on ka nende Piibliseltisid mis iga maailma jaus ja ka meie seas püha firja odawa hinnaga wälja lautawad.

Linnad: pealin **Washington**; **Nju-York** (firj. New-York) kus miljon inim. elab, on Londoni järel järgmine suurem kaubalinn maailmas. — **Wila-delwia**; **Nju-Orleans** (firj. New-Orleans) Mississippi jõe suus; **San-Brantsko** suure Dofeani ääres. **Isikago**, suure järwe ääres kaupleb wilja ja lihaga (firj. Chicago). Need on kõik wäga suured kaubalinnad.

2. Keskmises Ameerikas: **Antilli saarte** hulgas on **Kuuba** ja **Porto-Riiko** (Hispaania järel), **Jamaika saar** (Inglis riigi äärel), **Hajiti** saar kahe wabatriigiga, kõige tähtsamad. Muud saared on mitme Euroopa riigi päralt. Nende saarte peal kaswab kõik sugu kallist wilja ja wirtsrohtu.

3. Lõuna-Ameerika oli enne Hispaania ja Portugaalia päralt. Nüüd on seal lääne sõrwas hull riikisid; aga ida poole on **Brasiilia** feisririik, Amatsiooni jõe ümber, ja lõuna poole wasta Dofeani. Pealin **Rio de Janeiro** (firj. Rio de Janeiro) poole milj. inimestega kuulus kaubalin.

Põhja-Ameerika Ühendatud riikide maa on peaaegu nii suur kui kõik Euroopa, aga seal pole enam kui aga 8-sas osa Euroopa pered. Brasiilia riik on pisut vähem, kui Ühend. riigid, aga seal pole enam kui 28-sas osa Euroopa pered.

§ 48.

V. Austraalia (Австралия).

160,000 ruutpen. suur, 4 milj. hingega.

See maajagu on lõunase poolkera peal, India ja Suure Dokeani vahelkohal, puudub kahte tsoonisise ja on muist mandrimaa ehk kontinent (Uus-Holland), muist saared. Näita kaardi peal!

Austraalia päris rahvas (Malaja ja Keegri seltsi § 9) pole palju ja jääb ikka vähemaks. Nad on waimu poolest hirmus toored, inimeste sööjad, umbpimedad paganad. Kõige pimedam ja kangem on Uue-Hollandi rahwas. Eurooplaste hulk kasvab seal ühtepuhku. — Austraalia maa on weel vähä tuntud, sest suurem osa seda maad on wast wiimse saa aastaga Eurooplastele tutawaks saanud (ka uus maailm); aga nii palju on teada, et Uus-Holland seeft üks tühi kuuw maa on, kus suuremat jõge ega palju mägesid ei ole. See maa on Inglise päralt, ja nende asutusi on kõige enam lõunapoolses rannas, kus ilmade poolest hea on elada, iseäranis talwel (Juuni—Augusti kuu). Mõned asjad, mis Austraalias ei olnud, ja Eurooplastest wast sinna wiidi, on: leiwawiljad, koduloomad, wärb-lased, lauljad linnud ja mitu jõe-kala seltsi.

Austraalia iseenesest oli taimede sugudest ja loomade-dest waene ja puuduline; Austraalia oma linnud ei laula, koerad ei augu, mesilased ei nõõla. Saarte peal on enamiste parajad ilmad ja hea wiljamaa. — Austraalia kõige suurem kauplemine on kulla, lambawillaga. — Enne oli Uus-Holland Inglise Siberimaa, sest sinna wiidi kurjategijaid; nüüd on see asi mahajäetud, ja sest saadik on elu seal parema korra ja seaduse peal.

Tähtsamad saared on: Uus-Güinea põhjapool, väga tige- da rahwaga; Tasmaania (Wandimen-maa) lõunapool; Uus-Seeland idapool, kahes jaus. Muidu on weel Austraalia järel mitu saare-koharat Suures Dokeanis, kus rahwas enamiste ristiusku heitnud.

Lisa: Uues Hollandis on pealin **Sidnei** ja suur kaubalin **Melbörn** (firj. Melburn) 200,000 hingega. — Saare koharad Suures Dokeanis on: **Widji** saared; **Sõbruse** saared; **Selti** saared, kus iseäranis Tahiti saar ilus; wiimaks weel keskpaika Suurt Dokeani **Hawaii saared**, kus ewangeliumi sõna oma uuendawat wäge imelikul wiisil on ülesnäidanud. Seal on nüüd seaduslik riigi walitus, korraline põllu harimine, kirikud, koolid ja waike elu.

§ 49.

Meeletuletamiseks üht ja teist.

1. Näita Beeringi merekitkus ehk wäin. 2. Güroopa pilt ja Aahwrika pilt, mis wähe on seal? 3. Palju wahet on Aafial ja Ameerikal suuruse poolest? 4. Mis tead Sahaarast? 5. Austraalia pere. 6. Ameerika maajau poolsaared. 7. Elajad, mis Aahwrikas nuhtluseks, ja need mis kasuks on. 8. Kanaani maa järwed, jõgi. 9. Kus pool walitseb Aahwrikas

Inglis riik, kus pool Prantsuse riik? 10. Mis tead Ameerika laantest? nende nimed? 11. Mis on elhwenbein? 12. Aasia poolsaared, järwed. 13. Uus Holland? missugune on ta? 14. Ameerika mäed; kui kõrge? 15. Üks Aahwrika saar. 16. Kes on Indianlased, kus, kuidas on nende elamine? 17. Aahwrika ja Austraalia suurus. 18. Kust tuleb enamiste kohwi? kus poolt thee? 19. Aahwrika jõed. 20. Mõned Ameerika saared. 21. Uus maailm, millal leiti? 22. Aasia mäed, kui kõrge. 23. Austraalia kaubaasjad. 24. Mis loomad ja taimed said wast Euroopast Ameerikasse wiidud? 25. Austraalia tähtsamad saared. 26. Mis maa on Aahwrika lõunapoolses otsas? 27. Üks Aasia riik, mis saarte peal on. 28. Mis keeduwili toodi wast Amerikast? 29. Jordani hallikad ja suu. 30. Aahwrika pere suurus. 31. Riigid Põhja-Ameerikas. 32. Mis rahwajeltsid elawad Austraalias ja kuidas on nende olemine? 33. Aasia jõed, missugused Seamerde, India Ookeanisse, Waiitse Ookeanisse? 34. Aahwrika mäed. 35. Palju pered on Ameerikas, Aasias? 36. Reisi pitki põhja-pöörishti ümber maailma (mered, lahed, maad, poolsaared, riigid nimeta.) 37. Kõige suurem jõgi maailmas ja järgmised vähemad; kui suured? 38. Kõige kõrgemad mäed ja kõrgus. 39. Kus on Kalkutta, Melbörn, San Brantsisko, Rahitiro? 40. Austraalia saare-fobarad Suures Ookeanis. 41. Ühendatud riigid ja suuremad linnad. 42. Riigid Aahwrika põhises rannas, läänest ida poole minnes. 43. Siberi maa ja linnad, jõed. 44. Räägi Hiinlastest ja Japaanlastest. 45. Brasilia riik ja Euroopa, suuruse ja pere poolest. 46. Wene riigi piired Aasias; maad ja linnad; järwed, mäed. 47. Berro saar, mis läbi tähtes? kus on? 48. Euroopa riikide maad muundes maailma jagudes. 49. Kanad, weiksed, hobused on kustpoolt esite toodud. 50. Reisi Kroonstatist laewaga ümber maailma.

Juhataja.

Esimene jagu: Opetus maailmast üleüldse.

Seebe ktlg

- § 1. Horitsont. Taewa kaared. § 2. Tähed. 5
 § 3. Maailma terva, poolused, maa-aks, ekwaator.
 § 4. Maakera liikumine, öö ja päaw, 4 aasta aega. § 5. Sihid (kraadid). § 6. Tsoonid.
 § 7. Wiis maa-jagu. § 8. Wiis ookeani. § 9. Wiis inimesi seltsi. § 10. Meeletuletamiseks.

Teine jagu: Opetus maailma jagudest.

- I. **Eüroopa.** § 11. Piired. § 12. Pool- 15
 saared, jaared. § 13. Mäed. § 14. Jöed, jär-
 wed. § 15. Kliima, rahwas.

- § 16. Eüroopa riigid. § 17. Riikide suurus 20
 ja rahwa hulk.

- A. Idapoolne Eüroopa. § 18. Wene-riik. 22
 § 19. Wene-riigi jaud. § 20—23. Wene-maa.
 9 jagu. § 24. Wene riigi Baltimere kuberman-
 gud. § 25. a. Gestimaa. § 26. b. Liwimaa.
 § 27. d. Kuuramaa. § 28. Meeletuletamiseks.

- B. Keskmise Eüroopa. § 29. Saksa keisri-
 riik. § 30. Austro-Ungria keisririik. § 31. Sweitfi
 wabatriik. § 32. Hollandi kuningriik. § 33. Bel-
 gia kuningriik. § 34. Prantsuse riik.

D. Põhine Euroopa. § 35. Rootsi-Norra kuningriik. § 36. Daani kuningriik. § 37. Inglis ehk Britannia riik. 48

E. Lõunapoolne Euroopa. § 38. Hispaania kuningriik ja Portugalia kuningriik. § 39. Itaalia kuningriik. § 40. Balkani poolsaar. Kreeka kuningriik. § 41. Türgi keisririik ja 4 muud riiki: Serbia, Rumäänia, Monteneegro ja Bulgaaria. § 42. Meeletuletamiseks. 52

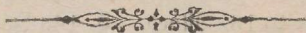
II. Aasia. § 43. Lühike seletus. § 44. Lisa 58

III. Aafrika. § 45. Seletus ja Lisa . 62

IV. Ameerika. § 46. Seletus. § 47. Lisa 65

V. Austraalia. § 48. Seletus ja Lisa . 69

§. 49. Meeletuletamiseks 70

AP 892
Kentmann